

מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני בשנות העשרים והשלושים*

דבורה ברנשטיין

השאלה המעסיקה אותנו היא: לאפשר לנו, לנשים העובדות, כמעט לחצי ציבור הפועלים המאורגן, השתתפות פעילה ביצירת חברת עובדים חופשית בארץ. וכמעט — מפעלים לדוגמא — לא נסתפק. עלינו לשנות את המצב מעיקרו. ולשם כך נלחם — ונוכל.
בת־שבע חייקין¹

מבוא

בחירת מקומן של הקבוצות החברתיות השונות בתולדות היישוב החדש בארץ־ישראל מעלה את השאלה, כיצד זה שתהליכי השינוי שהשפיעו באופן ניכר על חלקים גדולים של ציבור העולים, פעלו למעשה על הגברים שבציבור זה ושינו אך באופן מועט את מצבן של הנשים?
המעבר לארץ־ישראל הביא לשינויים מרחיקי־לכת בחיי רוב העולים, בין אם באו כמשפחות עם הון כלשהו ובין אם באו כחלק מהעלייה החלוצית. המעבר והתגבשות היישוב בארץ הביאו להיווצרותן של צורות־יישוב חדשות; לצמיחתה של מערכת כלכלית חדשה, אשר שינתה את המאפיינים הכלכליים־חברתיים של העולים; להתארגנות של מוסדות פוליטיים וחברתיים חדשים ולהתגבשות של מערכת חינוכית, תרבותית ואידיאולוגית חדשה. אולם, תוך שינוי זה ומתוך תהליכים אלה עצמם נוצר מחדש אי־השוויון בין נשים וגברים ובוצרה מחדש העמדה הנחותה של הנשים בכל תחומי החיים.

הצעירות, בנות הדור שממנו יצאו החלוצות, גדלו עם אמהות שלחמו קשה את מלחמת הקיום בכל תחומי החיים, ועם זאת ראו עצמן מעל לכול כנשות הבית ואמהות המשפחה. בו בזמן היו צעירות אלה נתונות להשפעות נוספות. הן חיו בתקופה של תנועות מהפכניות, שבהן היתה שאלת האשה נושא בעל חשיבות רבה עוד מאמצע המאה הקודמת. הן הושפעו מהספרים הקלאסיים שנכתבו על נושא זה במאה התשע־עשרה ובתחילת המאה העשרים,² מהוויכוחים התיאורטיים, מהניסויים החברתיים ומדמותן של מהפכניות רוסיות ויהודיות.

* מאמר זה מבוסס על עבודה שנערכה בעזרת מענק מקרן המחקר של הפקולטה למדעי החברה של אוניברסיטת חיפה. תודתי נתונה לכל עובדי ארכיון העבודה אשר סייעו לי בעבודתי, ובמיוחד למוסיה ליפמן ולאלן גל־פאר על ההתעניינות, הסיוע והעצה.

1 בת־שבע חייקין, 'לועידת הפועלות', קונטרס, יב, גליון רנו (תרפ"ו) עמ' 8.

2 יצירותיהם של מיכאלובסקי, צ'רנישאבסקי ופיטארב, כמו גם של אנגלס, באבל וקולונטאי. יצירות אלו נידונות בפירוט על־ידי R. Stites, *The Women's Liberation Movement in Russia*, Princeton, 1978. השפעתן על בני הדור מוצגת בצורה אישית על־ידי כסניה, עם דורי, תל־אביב תשי"ח.

רוכ נשות העלייה החלוצית הגיעו במשך הזמן העירה ונישאו, ברוב המקרים, לבני-זוג מאותה עלייה. כמובנים מסוימים חייהן היו שונים מאלה של אמהותיהן: הן הפסיקו בדרך-כלל לעבוד עם הינשאן או עם הולדת הילד הראשון, ומספר ילדיהן היה קטן — בין אחד לשניים.³ אולם למרות ההבדלים, הרי ביטויי אי-השוויון בין נשים לגברים והעמדה הנחותה בה נמצאו רווקות כנשואות היו דומים לאלה שרווחו בחברה ממנה באו. ביטויים אלה היוו יצירה מחדש של אלמנטים מסורתיים ופטריאכליים ביחסים שבין המינים; במקרה זה, בין נשים אשר רכות מהן ציפו לשינוי בחייהן לבין גברים אשר רובם מימשו ציפייה זו הלכה למעשה.

אי-השוויון התבטא בכל תחומי החיים. בעבודה התרכזו בעיסוקים נשים מסורתיים. רובן המכריע לא הגיע לעבודת-כפיים יצרנית, שנחשבה לעבודה המשחררת, זו היוצרת את האדם החדש. עבודתן, כעבודת נשים או בדרך-כלל, היתה זמנית ובלתי-מקצועית, וכתוצאה מכך גם הכנסתן היתה זעומה. מסלול חייהן האישיים היה מסורתי ביסודו. הן נישאו בגיל די צעיר; גיל הנישואין הממוצע לנשים אשכנזיות בארץ היה 24-25.4 גיל זה, הדומה לגיל הנישואין הממוצע באותו הזמן במזרח-אירופה,⁵ אינו נחשב לצעיר דווקא, אולם אין הוא מותיר תקופה ארוכה של חיים עצמאיים בטרם נישואין. הנשים הנשואות חדלו לעבוד, ניהלו חיי-משפחה ביחידות פרטיות, נבדלות. מבחינה חברתית-פוליטית היו ברוכב המכריע, פאסיביות, בניגוד למעורבות הרבה של הגברים.⁶

ההיווצרות המחודשת של אי-השוויון בין המינים בולטת עוד יותר בתנועת העבודה. בניגוד לארגוני עובדים בארצות קפיטאליסטיות, הרי שבהסתדרות העובדים היוו הנשים אחוז גבוה מבין כלל החברים: ב-1926 הן היוו 35.3 אחוז,⁷ ובשנת 1933 — 45 אחוז מבין חברי ההסתדרות בערים,⁸ וחלקן בהתיישבות העובדת היה גבוה קצת יותר. חברות הנשים היתה משני סוגים: כשני שלישים מהן היו 'נשי עובדים' — נשים 'העובדות במשק ביתן', שהיו חברות בזכות החברות של בעליהן. רק 32-35 אחוז היו עובדות בשכר מחוץ למשק ביתן והשתייכו להסתדרות בזכות עצמן.⁹ הכוח הכלכלי והפוליטי שהצליחה ההסתדרות לצבור מאז היווסדה ב-1920, והמשקל הכמותי של הנשים בהסתדרות לא סייעו לשיפור מעמדם. ההסתדרות לא רק שלא מנעה בעד התפתחות אי-השוויון, אלא להיפך — היא אף מילאה תפקיד פעיל בתהליך זה. חלקה התבטא, כפי שנראה

3 ר' בקי, 'הנהג בנישואין וכלודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו', העליה, הישוב התנועה הטבעית של האוכלוסיה בארץ-ישראל, ירושלים תש"ה, עמ' 153-154.

4 שם, טבלה ס"ו.

5 על-פי ארתור רופין, גיל הנישואין הממוצע ברוסיה הלבנה ופולין היה בשנות השלושים 25-30. גיל זה גבוה, וייתכן מאוד כי הדבר נובע מהנסיבות שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, אי-היציבות החברתית, ההגירה והמשבר הכלכלי של שנות העשרים. פרטים מדויקים לגבי גיל הנישואין נמצאים אצל א' רופין, הסוציולוגיה של היהודים, כ, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 172.

6 מבין הנשים בערים אשר נפקדו במיפקד העובדים היו, למשל, רק 4 אחוזים חברות-מפלגה, לעומת 19 אחוז מבין הגברים. ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י, הוועד הפועל, המיפקד השני של העובדים העבריים בא"י (כ"ב באלול תרפ"ו, 1 בספטמבר 1926), תל-אביב תרפ"ו, טבלה 31 [להלן: מיפקד העובדים השני, 1926].

7 מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 1.

8 ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בא"י, הוועד הפועל, דו"ח לשנת 1931-1932, תל-אביב 1933, עמ' 235.

9 על-פי מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 1, ועל-פי מועצת פועלי תל-אביב-יפו, מספרים — שנתון 1939, תל-אביב 1939, עמ' 29.

חברת 'אחדות' בשכונת בורוכוב, אפריל 1922

להלן, בהכוונת נשים, דרך לשכות העבודה ההסתדרותיות, לעיסוקים נשיים מסורתיים; בחתימה על הסכמי-שכר שבהם שכר הנשים היה באופן שיטתי נמוך משכר הגברים; במדיניות-תעסוקה אשר העדיפה עבודת גברים על-פני עבודת נשים נשואות בעיתות שפל; ובהקמת מוסדות מרכזיים שבהם היה ייצוג קטן ביותר לנשים, ללא כל יחס למשקלן בין חברי ההסתדרות.

השאלה הבסיסית שלפנינו היא אפוא, מדוע נשארו הנשים בשוליים של תהליכי השינוי המרכזיים בתקופה הנדונה? בכך לא מובלעת הטענה, כי תהליכי השינוי בתחומים אחרים הגיעו למיצויים על-ידי יצירת חלופה חברתית, חברה שוויונית-סוציאליסטית. אולם בתחומים חברתיים מרכזיים אחרים היה מאבק ממושך וגלוי בין דרכים שונות, וכל הפועלים שנטלו חלק במאבק זה – בין אם דרכם היתה זו שנעשתה לשלטת ובין אם נדחקו לשולי הדרך – היו שותפים פעילים בתהליך היסטורי של החברה המתהווה. לעומת זאת, ב'שאלת האשה', אשר גם לגביה היו מגמות חלופיות, מתחרות וסותרות, המאבק היה חלש וסמוי יותר והיא נותרה כאירוע מישני בחשיבותו. שוליות זו עצמה היתה נושא למאבקן של הפעילות שטענו, כי שוויונה ושחרורה של האשה קשורים למכלול השאלות הלאומיות והחברתיות אשר עמדו על הפרק. אולם טענה זאת נתקלה באדישות, ולא היה בכוחן של הטוענות להעלות את הנושא לסדר היום, לצד הנושאים האחרים שהסעירו את דעת הציבור באותה תקופה.

להלן נתמקד במיגזר העירוני בשנות העשרים והשלושים, שבהן הגיעו רוב העולים לארץ-ישראל וביישוב חלה תנופת-פיתוח כלכלית, פוליטית וחברתית.

1919-1926, צמיחה וניסויים חברתיים

עם סיום מלחמת-העולם הראשונה נתחדשה העלייה לארץ-ישראל. רוב העולים היו צעירים וצעירות מרוסיה, אשר היתה נתונה באותן השנים בתהפוכות ובמאבקים שלאחר מהפכת אוקטובר (1917). מקצת העולים, נשים וגברים, היו מעורבים ישירות בתנועות המהפכניות השונות; הרוב,

אשר הגיע במסגרת תנועות ציוניות-סוציאליסטיות, הושפע עמוקות מהרעיונות המתחרים ומעצם המהפכה והמאבק הגדול למען יצירת חברה חדשה.

הנשים היו שותפות מלאות לחוויה זו, מה גם ששחרורה של האשה היה אחד הנושאים אשר העסיקו את התנועות השונות כבר עשרות שנים לפני המהפכה. ראינו את עצמנו כיורשות תנועה מהפכנית, סיפרה יוכבד בת-רחל, 'כהמשך של תנועה מהפכנית יהודית לאומית בארץ-ישראל'.¹⁰ תחושה זו חזקה על-ידי התנסות שוויונית בתנועות הנוער ובתנועות 'החלוץ' בחוץ-לארץ. המיפגש עם התנאים בארץ היה העימות הראשון עם יחס בלתי-שוויוני.

שנות העשרים היו תקופה של פעילות יישובית וכלכלית אינטנסיבית. רוב החלוצים עבדו בסלילת כבישים, ועם תחילת העלייה הרביעית ב-1924, ניתנה דחיפה עצומה לפיתוח הערים

10 יוכבד בת-רחל, מרכז לתיעוד בעל-פה, ארכיון העבודה, עדות מס' 44.

דברי פועלות מתוך מאסף רשימות ומכתבים, אשר נלקטו בידי רחל צנלסון בספר דברי פועלות, תל-אביב 1930

הזוכרת את את הרגע שבו התפרצתי לתוך החרר ואודם לחיי העיר על רוח חזקה בחוף ועל וכוזים סוערים באספה החשאית?
 או בהביטי עליך - נשארתי לעמוד על יד הרלת מבושת, מלאה חרטה על רוע לבי, על פרישתי ממך.
 או, אינני יודעת עד היום כיצד קרה הדבר, פרצה חומת אי-ההבנה בינינו, נפתחו הלבבות.
 הן בגללי האכזמה להנשא לבעל שני בלתי אהוב, בכדי להבטיח אותי, את בת אהבתך הצעירה, בכדי לתח לי בית, משפחה, אור, חום. קבלת על עצמך את כל השעבוד הזה, כי לא סמכת על כוחותיך, כוחות אשה חלשה, אשר איך תעמוד מול רוחות החיים ומקצוע להתפרנס אין לה, ואין לה גם מנן לנפשה?
 או, אמא, הבנתי לנבורתך האלמה ששרשיה נעוצים בחולשת היותך הנשית באותו ליל סנריר נליתי לך גם אני את סוד חלומותי: ארץ מתורשת, קומונה כללית, ובתוכה אשה יוצרת בעמל כפיה יד ביד עם הנבר.
 ואת האמנת לי, אמא, האמנת, כי בנכל ארץ-ישראל והחיים החדשים בה מושב כי אלך ממך לזמן מה. קוית שבקומונה תמצאי פעם גם את את מקומך.
 והנה באת ארצה-ישראל. כמה פעמים קללת את היום הזה. ראית בעיניך מה קבעה של בנית עיר חדשה בעמק, על בשרך הרגשת את חוצאות הספסרות ברעיונות נשגבים; ראית את מחנה המחישבים השבים. ראית גם מה טבעה של קימניה עירונית - קומץ של עשרות בתוך אלפים, תורל האשה בה - תורל משהתנד בית מאו ומעולב. אך במקום סיר קסן - דה תורל; במקום ילד שלי - ילדים שלנר ואותה, אותה הכביסה התמידית.
 ראית גם את הפועלות ששלחו את ידן הרפה למקצועות שאינן שלהן, לממשלת הנבר.
 את כל זה ראית בעיניך, אמא, ואין את מאמינה לי עדי. אין את באמינה עד גם באמינה אני.

מטבח-פועלים, 1923

ולשגשוג הבנייה. התפתחות זו לוותה בפעילות חברתית ופוליטית נמרצת ביותר. ההסתדרות היתה נתונה במאבקים פנימיים עזים על עיצוב דרכה, ותוך כדי כך נעשו ניסויים של צורות-חיים וצורות-עבודה חדשות – התארגנויות קואופראטיביות וקומונאליות.

בתקופה סוערת זו תחושתן העיקרית של הנשים היתה אכזבה. העבודה בכבישים הציבה בפניהן בעיות קשות. מסדרי העבודה מטעם מפלגות הפועלים, ולאחר-מכן מטעם ההסתדרות, נמנעו עד כמה שאפשר מלשלוח נשים לעבודה בסלילת כבישים. כדברי עדה פישמן-מימון: 'בהתאם למסורת בעבודת האשה, אשר בה נלחמה החלוצה בעליה השניה, ראו מסדרי העבודה גם בעליה השלישית את המטבח בתור כלי הקיבול היחידי בשביל העולות החדשות'.¹¹ אמנם העולות היוו כ-18 אחוז מכלל העלייה החלוצית – אחוז נמוך יחסית, בגלל מיכסה אשר הגבילה עליית נשים בודדות,¹² אך בוודאי אחוז גבוה מדי לצרכי המטבח. התנגדות לעבודת נשים בכבישים הובעה גם בהרבה מהחברות וקבוצות העבודה. שם טענו הגברים, כי הפועלות גורמות גרעונות לקבוצה וכי אין להרכות במספר הנשים, דבר שהיקשה במיוחד על אלה שהגיעו ארצה לבדן. להערכת עדה פישמן-מימון, נבעה הגבלת כניסתן של הנשים בעיקר מחוסר הנכונות לראותן עובדות במלאכות בלתי-מסורתיות ומחוסר האמון ביכולתן להיות עובדות יצרניות.

מתוך 3,000 הפועלים שבכבישים היו כ-400 נשים, מחציתן במטבחים המשותפים שבמחנות העובדים ומחציתן בעבודות החץ.¹³ הלחץ נגד עבודת נשים בכבישים הביא להתארגנות של

11 עדה פישמן-מימון, תנועת הפועלות בארץ-ישראל (תרס"ד-תרפ"ט – 1904-1929), תל-אביב תרפ"ט, עמ' 82 [להלן: עדה פישמן-מימון, תנועת הפועלות].

12 מקובלת היתה מיכסה אשר הגבילה את אחוז הנשים הבודדות שיכלו לעלות במסגרת רשיונות-עלייה של עובדים; רק בשנות השלושים השתווה מספר העולות לזה של העולים, ואף עלה עליו. ראה: A. Gertz, *Statistical Handbook of Jewish Palestine, 1947*, Jerusalem 1947, p. 98

13 עדה פישמן-מימון, תנועת הפועלות, עמ' 84. וכן דברי רחל ינאית, הוועידה השנייה של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל, תל-אביב תרפ"ג, עמ' 101.

קבוצת-בניין של נשים, שנות העשרים

פועלות. כך, למשל, ידוע על שבע פועלות שלא יכלו להיקלט בקבוצות הקיימות והקימו קבוצה לעצמן, או על פועלות שעזבו קבוצות קיימות במחאה על הטענות שהועלו נגדן והחלו לעבוד כקבוצות קבלניות עצמאיות.¹⁴ היה זה תקדים חשוב להתארגנות עצמית של פועלות, לשם הבטחת מעמדם בשוק העבודה.

סיום תקופת העבודה בסלילת הכבישים והמעבר העירה החמירו את בעיותיהן של הפועלות. הגיאות בערים טרם החלה, האפשרויות היו מוגבלות, ובמיוחד לגבי הנשים, שאך תחומי-עבודה מעטים היו פתוחים בפניהן. עדה פישמן-מימון כותבת ב-1922: 'כמאתיים חלוצות עסוקות בערים, מהן עשרות אחדות עובדות במטבחי הפועלים והעולים, כשתי עשרות בכנין הבתים, עשרות אחדות בבתי חרושת לסיגריות, וגם, באין ברירה מתוך הכרח — בבתי פרטיים'.¹⁵ גם לאחר התחלת הגיאות הגדולה בעיר לא חל שינוי במצב. שלא כמו אצל רבים מן הפועלים, אצל הפועלות מהעלייה החלוצית המעבר מעבודה בכבישים לעבודה בכנין נתקל בקשיים. רבות מהן רצו לעבוד בכנין — עבודה שהיתה לה יוקרה רבה, שניתן היה להגיע בה להתמחות מקצועית ושהשכר בה היה גבוה — אולם בדרך-כלל הן נתקלו בהתנגדות. לשכת העבודה התחמקה ככל שיכלה מלהפנות פועלות לעבודות-בנין. קבלנים רבים נמנעו מלהעסיקן ולעתים אף רוכשי הבתים התנגדו שנשים תעבדנה בכנין בתיים.¹⁶ כל זאת בשל המוסכמות שקבעו, כי עבודת-בנין אינה מתאימה לנשים, שעבודתן זמנית, וחבל להשקיע בהן על חשבון עבודתם של הגברים.

14 עדה פישמן-מימון, תנועת הפועלות, עמ' 84.

15 עדה פישמן-מימון, 'לשאלת העובדת', הפועל הצעיר, א, 1-2 (תרפ"ו), עמ' 14.

16 עדה פישמן-מימון תנועת הפועלת, עמ' 95-106.

קבוצת פועלות בעבודת ריצוף (הגברים עוסקים בסבלות והכנת המלט, הנשים הן המניחות את המרצפות) שנות העשרים

קושי נוסף שעמד בפני העובדות, היה ההכרח בהכשרה מקצועית. עבודות הבניין הפשוטות, הבלתי-מקצועיות, היו הקשות ביותר מבחינה פיזית, ונשים שהתקבלו לעבודות אלו התקשו להתמיד בהן. העבודות המקצועיות היו קלות יותר, אולם קשה היה לקבל הכשרה להן. הקבוצות המאורגנות שעבדו באופן קולקטיבי בבניין, ואלו כללו את רוב העובדים, הסתייגו מקבלת פועלות, ובוודאי שהסתייגו מהשקעה בהכשרתן המקצועית. כתוצאה מכך ארגנה מועצת הפועלות, במימון מחלקת העבודה של ההנהלה הציונית, הכשרה בריצוף לקבוצה של פועלות, שהחלה מייד לעבוד לקבוצה קואופרטיבית-קבלנית. צורת-ארגון זו איפשרה — להערכתה של ציפורה ברון, ממארגנות הקבוצה — לחדור לשוק ולבסס בו את מעמדן.¹⁷ הכניסה למקצועות הבניין האחרים היתה קשה יותר. אלו היו עבודות קשות יותר מבחינה פיזית ומתאימות פחות להתארגנותה של קבוצה עצמאית, בלתי-תלויה בבעלי-מקצוע אחרים. בסך-הכל היה מספר העובדות בבניין מועט. ב-1926 היו כ-51 מרצפות, 19 עובדות בצבעות וכ-13 עובדות בבניין ובטיוח.¹⁸ הנסיון בתחום הריצוף חשוב, הכשרה מקצועית בעזרת יוזמה של ארגון פועלות ובשילוב עם התארגנות קולקטיבית, איפשרו לא רק חדירה של כמה עובדות לתחום חדש, אלא אף שינוי דימויו של התחום, דבר שיתן אותותיו שוב בגיאות של שנות השלושים.

סיכומו של דבר, קשה לקבל תמונה מדויקת לגבי עבודתן של נשים באותן שנים, אם כי אי-הבהירות עצמה חושפת חלק מהמצב. על-פי מייקד העובדים שנערך ב-1926, 43.5 אחוז מכלל הנפקדות העירוניות לא נתנו תשובה לגבי עבודתן, ועוד 20 אחוז הוגדרו כפועלות פשוטות.

17 צפורה ברון, ארכיון העבודה, מרכז לתיעוד בעל-פה, עדות מס' 2.

18 עדה פישמן-מימון, 'אחרי 15 שנה', פרקי הפועל הצעיר, ה', תל-אביב תרצ"ה, עמ' 258.

הכוונה כנראה לעובדות ארעיות בעבודות ציבוריות, ללא כל מקצוע, השתייכות ענפית, וכוודאי ללא כל קביעות בעבודה. בין הנתרות, היו 13.5 אחוז בעבודות-שירותים, 10.3 אחוזים בתעשייה זעירה, בעיקר בהלבשה וטקסטיל, 6.4 אחוזים בהוראה וריפוי, ורק 1.4 אחוז בבניין ואחוז דומה בחקלאות.¹⁹ 60 אחוז מעובדות אלו הגיעו לארץ-ישראל בין השנים 1924-1926, שנות השיא של העלייה הזעיר-בורגנית מפולין.²⁰ בנות העלייה הזעיר-בורגנית תוארו כחסרות קשר עם הסתדרות לאומית כלשהי, כחסרות מושג ברור על החיים בארץ-ישראל והכשרה לקראתם. כך הן 'מובאות לידי יאוש כבר בראשית הימים של דריכתן על אדמת ארץ-ישראל ומתקרבות למצב של ירידה גופנית ורוחנית'.²¹

בנוסף לעולות אלו היו בין העובדות עוד כ-26 אחוז מהעלייה השלישית, החלוצית בעיקרה, וכ-4 אחוז מהעלייה השנייה. הנשים העובדות שנפקדו היו כמעט כולן אשכנזיות (92.2 אחוז),²² ברובן (65 אחוז) גילאי 18-30. רמת ההשכלה של העובדות היתה גבוהה; 50 אחוז היו בעלות השכלה תיכונית ועל-תיכונית (בקטגוריה אחרונה זו נימנו 4 אחוזים מהעובדות), ועוד 26 אחוז בעלות השכלה עממית; רק אחוז זעיר מביניהן לא ידע קרוא וכתוב.²³ אף-על-פי שרמת-השכלה זו היתה גבוהה במקצת משל הגברים, הרי רמת ידיעת העברית בקרב הנשים היתה נמוכה בהרבה מזו שבקרב הגברים: רק 41 אחוז מבין הנפקדות ידעו עברית, לעומת 79 אחוז מבין הגברים.²⁴ במקביל, גם המעורבות הפוליטית היתה נמוכה יותר: רק 4 אחוזים מהנפקדות הגדירו עצמן כשייכות למפלגה מסוימת, לעומת 19 אחוז מבין הנפקדים.²⁵

למרות חוסר ההתמצאות והמעורבות הפוליטית המועטת, הרי אחוז חברות ההסתדרות מבין העובדות (הפועלות) שנפקדו היה גבוה (56.8 אחוז) ולא נפל בהרבה מאחוז הגברים חברי ההסתדרות (66.6 אחוז).²⁶ אולם הפעילות שיזמו והנהיגו את ההתארגנות המיוחדת של הפועלות, לא באו, ברובן המכריע, מציבור זה ולא שיקפו את הרכבו. הפעילות — ויש לזכור, כי מדובר רק בגרעין קטן של פעילות מסורות — באו ברובן מקרב נשות העלייה השנייה, שכאמור, היוו רק 4 אחוזים מהעובדות שנפקדו ב-1926, ובחלקן יותר מהעלייה החלוצית של שנות העשרים. הפעילות אשר הגיעו בשנות העשרים, פנו בדרך-כלל להתיישבות הקיבוצית, אם מייד בהגיען ארצה ואם לאחר שהייה קצרה בעיר. מבין העובדות בעיר כמעט שאין למצוא נשים אשר מילאו תפקיד מרכזי בהתארגנות הנפרדת של הפועלות.

התארגנות הפועלות החלה עוד בתקופת העלייה השנייה. היא נבעה מהקשיים המיוחדים שעמדו בפני העולות המעטות שהגיעו ארצה באותה תקופה: שיבוץ הבלעדי-כמעט בעבודות-מטבח קשה ומייגעת; אפשרויות מועטות ביותר לעבודה חקלאית; הגבלת כניסתן לקיבוצים ולקולקטיבים חקלאיים למיכסה הדרושה לעבודת מטבח; וגם אז היתה קבלתן, לעתים,

19 מחושב על-פי מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 7.
20 שם, טבלה 15.
21 דין-חשבון ליוסף שפרינצק מיום 12 באפריל 1926, אצ"מ, S9 1808
22 לעיל, הערה 19.
23 ספר סטטיסטי לארץ ישראל תרפ"ט, ירושלים 1930, עמ' 2.
24 דבר, 28 בפברואר 1927.
25 מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 31.
26 שם, טבלה 1.

עדה פישמן-מימון

כשכירותיהם של החברים ולא כחברות הקולקטיב. ככלל, הן פגשו ביחס מזלזל בשאיפותיהן לשינוי אורח-חיייהן, בדומה לשינוי שמימשו החברים.²⁷

ההתכנסות הראשונה של פועלות התקיימה ב-1911 והובילה למספר ועידות: הראשונה ב-1914, לפני פרוץ המלחמה, ולאחריה עוד ארבע ועידות בשנות המלחמה. היוזמה להמשך ההתארגנות הנפרדת התעוררה מייד לאחר ועידת היסוד של ההסתדרות ב-1920. בגלל מיעוט הצירות בוועידה ומיעוט הנשים שנבחרו למועצת ההסתדרות, ומחמת חוסר ההתייחסות לבעיות שהיקשו על הפועלות, הוחלט לכנס מחדש ועידת פועלות. זו התכנסה במאוס 1921 ונחשבה לוועידת הפועלות הראשונה, כלומר ועידה ראשונה של תנועת הפועלות אשר הוקמה לאחר הקמתה של ההסתדרות העובדים הכללית ותוך השתייכות אליה.

תנועת הפועלות הציבה לעצמה שני כיווני-פעולה, בהתאם להבנתן של הפעילות את אי-השוויון בין גברים לנשים. לפי הסבר אחד, מקור אי-השוויון היה ביחס אל האשה, במקרה זה במיוחד אל הפועלת: הגבלת אפשרויות העבודה העומדות לפניה, זלזול בשאיפותיה, ראיית תפקידיה במשפחה על-פי המקובל במשפחה מסורתית-בורגנית, דחיקתה מעמדות מרכזיות בתנועה וכו'. לפי הסבר שני, מקור אי-השוויון היה במגבלות הטמונות בפועלת עצמה — חוסר הכשרה ונסיון בעבודה, חוסר-הרגל בגילוי העזה ויוזמה, חוסר-אמונה ביכולתה וקבלה של הרבה מהמוסכמות לגבי תפקיד הנשים ביחס לגברים. על-פי הסבר זה, מגבלות אלו אינן נובעות מגורמים 'שבטבע' האשה, אלא מעוגנות בחינוך ובמסורת של דורות, הממשיכים לפעול גם במציאות החדשה בארץ-ישראל. כיווני הפעולה היו מגוונים, בהתאם לתפיסת הבעיה. אחד מהם היה להעלות את 'שאלת האשה' או 'שאלת הפועלת' על סדר היום, לנסות ולערער מוסכמות בציבור הגברי ולהבטיח תנאים שיאפשרו קידום לנשים. ביסודו של דבר שאפו לשכנע את שאר התנועה, כי אשה פעילה ומשוחחרת היא תנאי ליצירת החברה החדשה.

כיוון אחר ומרכזי עוד יותר, היה להכשיר ולחנך את הנשים עצמן, ליצור מסגרות להכשרה עצמית — מקצועית וחברתית כאחת — אשר תעקנה כלים ממשיים ליצירת חיים חדשים.

הפעילות הארגונית של תנועת הפועלות

בתקופה הנידונה התכנסו שלוש ועידות של פועלות, במאוס 1921 (תרפ"א), בספטמבר 1922 (תרפ"ב), ובאפריל 1926 (תרפ"ו). הוועידה השנייה בחרה גוף מצומצם יותר — מועצת הפועלות — שהיה אמור לפעול בין התכנסויות הוועידות. המועצה בחרה במזכירות, ומתוכה — במזכירות פעילה בת שתי חברות משתי מפלגות הפועלים העיקריות באותן שנים.

ועידות הפועלות שימשו כמה חשובה להעלאת בעיותיהן של העובדות ולהגברת המודעות בתנועת העבודה בכללותה לבעיות אלה, כפי שניתן לראות מן הפומבי שניתן לדיוני הוועידה. הוועידות שימשו מקום-מיפגש והזדמנות לחיזוק הדדי בין המשתתפות. במיוחד נכון הדבר לגבי שתי הוועידות הראשונות, שבהן היה ייצוג מגוון יותר של ציבור הפועלות והדיון היה פורמאלי פחות וממוקד פחות סביב דיווחי המזכירות. אולם הוועידות לא שיקפו תנועה רחבת-בסיס ולא היוו אמצעי להנעה ולהפעלה בקנה-מידה רחב. סיבה חשובה לכך היתה הסתייגותן של רבות

27 לגבי תקופה זו ראה, למשל: עדה פישמן-מימון, תנועת הפועלות, עמ' 3-53; הנ"ל, 'הפועלת', פרקי הפועל הצעיר, ג, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 198-224.

ועידת הפועלות השנייה, חיפה 1922

מהנשים מהתארגנות נפרדת של פועלות. נשים רבות סברו, כי 'בעיית האשה' היא מעל לכול בעיית השיטה הכלכלית-חברתית; מיגורו של הקפיטצליזם והשלטתה של שיטה סוציאליסטית יביאו, לפיכך, לפתרון הבעיה. המאבק נראה בעיניהן כמאבק משותף של העובדת והעובד למיגורה של שיטה. בנוסף לכך, היו שראו בהתארגנות נפרדת מתן לגיטימציה לטענה, שיש שוני בין נשים וגברים, ולכן היא תעמיק את הבעיה ולא תסייע לפתרונה.

חברות-קיבוצים רבות הביעו חוסר-עניין במצבן של פועלות בעיר והיקשו, מדוע עליהן להשתייך לתנועה מיוחדת יחד עמן.²⁸ כפי שנראה להלן, גם רחקו ממנה רבות מן העירוניות.

הפעילות המשקית של תנועת הפועלות

הפעילות שמיקדה את מירב תשומת-הלב והאמצעים התקציביים של מועצת הפועלות, היתה הקמת משקי הפועלות ופיתוחם. משקים אלו היוו מעין המשך לחוות הלימוד של הפועלות שהתקיימה בכינרת בין השנים 1911-1917.²⁹ וכן של קבוצות הפועלות אשר התארגנו לחכירת קרקע ועיבודה במשך שנות מלחמת-העולם הראשונה.³⁰ לאחר לחץ מרוכז שהפעילו הפעילות

28 כך עולה מדיווחה של עדה פישמן-מימון על סיורה בכמה קיבוצים, בהכנה לוועידת הפועלות השנייה. שם, עמ' 12.

29 ראה: מרגלית שילה, 'חוות הפועלות בכינרת, 1911-1917, כפתרון לבעיית הפועלת בעלייה השנייה', קתדרה, 14 (טבת תש"ם), עמ' 81-112.

30 ראה: רחל ינאית, 'שליבים', דברי פועלות — מאסף, תל-אביב תר"ץ, עמ' 89-95.

עבודת סיקול במשק-
הפועלות בירושלים

מוסד מחקרי יצירה

הוותיקות בנושא זה, הוקמו ב-1922 שני משקים חדשים, בנחלת-יהודה ובפתח-תקוה; המשתלה בירושלים — בראשותה של רחל ינאית — הפכה אף היא למשק-פועלות. בשלוש השנים הבאות הוקמו עוד שלושה משקים בשכונת בורוכוב שלייד תל-אביב, בחדרה ובעפולה. אמנם משקי הפועלות נגעו רק באופן שולי בנשים העירוניות, אך מרכזיות הנושא בפעילותה של מועצת הפועלות ומקוריות המפעל מחייבים התייחסות, ולו קצרה. במשקי הפועלות ניתנה הכשרה בענפי החקלאות, שהמוסדות המיישבים הסכימו כי בהם נשים יכולות לתרום לתרומה חשובה למשק החקלאי המעורב. יחד עם זאת, מטרת המשקים, על-פי תפיסת המייסדות, היתה מעבר להכשרה זו גרידא. המטרה היתה להגיע לאותה הכשרה עצמית, נפשית וחברתית, אשר תאפשר לנשים הבוגרות להיות שותפות מלאות בכל פעילות חברתית.³¹ בשנים 1922-1926 יצאו ממשקי הפועלות 120 בחורות, רובן עולות חדשות שהלכו לקיבוצים. בשנים אלו היה ביקוש רב למקומות במשקי הפועלות ולבוגרותיהם.³²

אך במשקי הפועלות עבד ולמד רק מספר קטן של נשים, ולא היתה להן כל נגיעה לנשות העיר. בגלל מיעוט כספים ומיעוט פעילות, באה פעילות זו בהכרח על חשבון תחומים אחרים. העובדה, שהתחום שהועדף היה מרוחק מחוויית הרוב המכריע של הנשים, ושלתחום זה הוקדשו רוב

125

31 וראה דבריה של חיותה בוסל, שהיתה חברת המחזור הראשון של משקי הפועלות, בפגישת באות-כוח של משקי-פועלות שנערכה ב-25 באפריל 1927, ארכיון העבודה, חטיבה IV 230, חיק 6.

32 ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, ההסתדרות הפועלים החקלאיים, ההסתדרות החקלאית ופעולותיה — דין-וחשבון לוועידה הרביעית של ההסתדרות החקלאית, תל-אביב 1931, עמ' 142.

7. - עמדתי בבוקר באבליז. נכנסה ילדה תימניה כבת ארבע עשרה וענק חרוזים לצוארה - בשר בשביל... (שם חבר ידוע לי). נזכרתי בכעור חיי עם הנערה העוזרת בביתי, המבוגרת אמנם, והתפללתי - שלא אדע עוד מזה כל עוד אחיה.

ואיידעתה של הילדה הזו, אייהבשרתה לשום תפקיד אחר מחוץ לתפקיד האחד - להקשיב, איזה מקור היא לניצול גם בשביל האשה המזכה ביותר. אם כבר יש הכרח בעזרת - תהיה זאת עזרת בעלת-ת-מקצוע.

ואת אשת החבר לא האשמתי. במה?

היא נאבקת בתוך החוג הקבוע של חייה, בידותה, מחלות ילדיה; אינם פונשים אותה מחוץ לכיתה. והוא - מעל לשאלת העזרת הקטנה, כששאלה זו נכנסת לחייו הפרטיים; הוא גם מעל למצבה של אשתו, שילדה מזרחית זו היא חברתה לכל הימים. כאדם הנגן הוא מרחם על אשתו, אבל הוא חושב אותה למאושרה ואת מצבה למבטי.

תל-אביב

דברי פועלות מתוך מאסף רשימות ומכתבים, אשר נלקטו בידי רחל כצנלסון בספר דברי פועלות, תל-אביב 1930

כספיה ומעייניה של מועצת הפועלות - הביאו לריחוק רבות מעובדות העיר מתנועת הפועלות ואף לניתוקן ממנה.

המסגרת העירונית המקבילה למשקי הפועלות היו הקואופראטיבים העירוניים. יצירת קואופראטיבים של פועלות היתה אחת הדרכים שהוצגו כפתרון לכעיות הפועלות בעיר, בצד מוסדות להכשרה מקצועית, ארגון פועלות על-פי מקצועותיהן והקמת קבוצות-עבודה של פועלות. אולם למעשה, גם בתחום זה היתה הפעילות מועטת.

תקופה זו משקפת הן את החדשנות של תנועת הפועלות, במיוחד של פעילותיה המרכזיות, והן את מגבלות התנועה. על רקע גישה שמרנית ומסורתית בעיקרה, אשר רווחה ברוב הציבור הגברי ובמידה חלקית בין רבות מהנשים, ניסו פעילות התנועה לערער הרבה מהאבחנות שהגבילו את הנשים למספר מצומצם של עיסוקים ולדפוסי-התנהגות פאסיבית ושירותית. דרך הפעולה להשתחרר מן העמדה הנחותה היתה יצירה קולקטיבית עצמית שתאפשר הן הכשרה והן תמיכה הדדית. אולם ההשגים הממשיים היו מעטים. האוטונומיה של תנועה הפועלות היתה מוגבלת, במיוחד כשניסתה להקים מפעלים חדשים. משקי הפועלות זכו בתמיכתם של הנהגת ההסתדרות והמרכז החקלאי רק מפני שגופים אלה ראו בהם סיוע להתיישבות העובדת ולפיתוח המשק המעורב. אולם ראייה זו של מוסדות ההסתדרות גרמה גם להדגשת היסוד של ההכשרה המקצועית שבמשקי הפועלות ולהפחתה בחשיבותו של היסוד השני, החינוך לעצמיות. מפעלים אחרים, אשר חשיבותם היתה מעל לכול לפועלות עצמן, לא זכו לאותה תמיכה. וכאן אולי הכשלון העיקרי של תנועת הפועלות: למרות האמון העמוק של הפעילות במרכזיות שאלת האשה לחברה כולה, הן לא הצליחו להדביק באמון זה את תנועת העבודה ואף לא את הנהגתה ומוסדותיה. מכלול זה של נסיונות ומגבלות קבע את מצבן של הנשים עם פרוץ המשבר הכלכלי, ב-1926.

נשים עוסקות בהכנת חצץ לבניין וסלילה, רישום של שאול רסקין

המשבר, 1926-1932

המשבר הכלכלי החל ב־1926 והגיע לשיאו שנה לאחר־מכן. קבלנים רבים פשטו את הרגל, וביניהם 'סולל בונה' — המפעל הכלכלי הגדול ביותר של ההסתדרות. פועלים רבים נשארו ללא עבודה, הן בענף הבניין והן בענפים אחרים אשר ניזונו מהגיאות בבנייה. כפעם הראשונה מאז תחילת העלייה הראשונה עלה מספר העובדים את הארץ על מספר העולים.³³

מצבן של הנשים היה חמור במיוחד. כפי שראינו, רובן המכריע לא היה בעל עיסוק מוגדר כלשהו. הפגיעה הקשה של המשבר הכלכלי ניכרה בירידת חלקן בכוח העבודה. ב־1926, כשכבר החלו להיראות אותות המשבר הראשונים, היו העובדות 34.7 אחוז מכלל העובדים שנפקדו; ואילו ב־1930 הן היו רק 27 אחוז.³⁴ במקביל, חל שינוי בהרכב חברות ההסתדרות: ב־1926 היו 32 אחוז מבין כלל חברות ההסתדרות עובדות בשכר, ואילו 68 אחוז מהן היו 'נשי עובדים'; ב־1930 ירד אחוז העובדות בשכר מקרב חברות ההסתדרות ל־25.4 אחוז, ואילו אחוז 'נשי עובדים' עלה לכדי 74.6 (!).³⁵

העובדות בשכר לא יכלו להיעזר בפתרונות שעמדו בפני הגברים. אותן נשים אשר הצליחו קודם־לכן להיכנס לעבודה מקצועית בבניין, היו הראשונות שנפלטו. סיבה אחת לכך היתה הרמה המקצועית הנמוכה יותר של חלק מהעובדות. הקושי לרכוש מקצוע ולהתקבל כעובדת מקצועית גרם לכך, שלרוב העובדות היו ותק ונסיון פחותים מאשר לרוב העובדים. אולם, לא היתה זו

33 י' שפירא, אחדות העבודה ההסטורית, תל־אביב 1975, עמ' 123.

34 מחרשב על־פי מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 7, וכמו־כן ד' גורביץ' (עורך), דין־וחשבון וסיכומים כלליים של מיפקד העובדים העברים — 1930, תל־אביב 1930, טבלה 63 [להלן: מיפקד העובדים, 1930].

35 על־פי מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 1; ההסתדרות הכללית, דין־וחשבון לשנת 1929-1930, תל־אביב 1930, עמ' 139.

הסיבה היחידה; היו גם פיטורי עובדות אשר מקצועיותן לא הוטלה בספק, אך היה ספק לגבי חיוניות עבודתן. במלים אחרות – ההערכה שרווחה היתה, כי העבודה חשובה יותר לגברים, בהיותם מפרנסי משפחות, ולפיכך אותה עבודה שנותרה בבניין, מן הדין שתוקצה לגברים. אם על-פי מיפקד 1926, כבר בראשית המשבר, עבדו 1.4 אחוזים מכלל העובדות בבניין, הרי שב-1930 כבר אין למצוא כלל נשים בתחום זה.

רבים מבין פועלי הבניין המובטלים מצאו תעסוקה, גם אם חלקית, בעבודות ציבוריות, בעיקר בסלילת כבישים. הפועלות לא יכלו בדרך-כלל לעשות כן. מצד אחד לא היו מארגני העבודה מטעם ממשלת המנדט מעוניינים להעסיקן; יעילותן הוטלה בספק, ולממשלה בוודאי שלא היה עניין מיוחד לפתור את בעיית הנשים היהודיות דווקא. מצד שני לא רצו רבות מן הנשים לעבוד בעבודת החצץ בכבישים, שהיתה היחידה מבין עבודות סלילת הכביש שנחשבה מתאימה להן. השכר היה נמוך, במיוחד לאחר שהונהג תשלום קבלני. שיטת תשלום זו הביאה להורדת שכר הנשים – יותר מאשר שכר הגברים – עד לדרגה כה נמוכה, שאפילו פעילות מועצת הפועלות אשר חיפשו עבודה לנשים, פיקפקו בתועלתה. יתירה מזו, רוב עבודות הכבישים היו מחוץ לעיר, בקירבת מושבות שבהן היה חוסר-עבודה. עובדות לא רצו להתרחק מהעיר למען עבודה זמנית, בשכר נמוך מאוד; מה גם שבסיומה רבים היו הסיכויים שתישארנה מובטלות במושבה.³⁶

בעיר, לעומת זאת, התגבשו מספר תחומי-תעסוקה אשר צמיחתם החלה להסתמן עוד קודם-לכן. החשובים שבהם היו התעשייה והחרושת הזעירות ועבודות השירות. הראשונה החלה להתפתח בארץ-ישראל בסוף שנות העשרים. התעשיות העיקריות אז היו הטקסטיל וההלבשה, העור, המזון, הדפוס והאריזה. נשים התרכזו בעיקר בענפי הטקסטיל, ההלבשה והכנת אריות, שם היו אחוז גבוה מכלל העובדים, וכן בתעשיות המזון. אם ב-1926 עבדו כ-10 אחוזים מכלל העובדות בתעשיות אלו, הרי שב-1930 התרכזו בהן כ-22.5 אחוז מהן.³⁷

העבודה בתעשייה הזעירה שיקפה את המעגל הסגור אליו נקלעו נשים רבות. עבודתן היתה זולה הן בגלל העדר כוח-מיקוח עקב מיעוט אפשרויות-תעסוקה אחרות, הן בגלל החשיבות המישינית שיוחסה (גם על-ידן) להכנסתן והן בגלל משך הזמן הקצר יחסית ששהו בשוק העבודה. מאידך גיסא, חוסר האפשרות לקידום מקצועי, ולעתים חוסר העניין של העובדות בקידום כזה, תרם להישארותן ברמת-שכר נמוכה, ובכך הפחית עוד יותר את העניין בעבודה לאורך זמן. הפועלות בתעשיות אלו היו בתחילה בעיקר נשים צעירות ממשפחות-עולים בעלות אמצעים מועטים, ולאחר-מכן הצטרפו אליהן גם חלוצות בודדות שעזבו חברות וקיבוצים ועברו העירה. אלה כמו אלה עבדו בשכר נמוך ביותר: על-פי דין-וחשבון של ההסתדרות, 13 עד 18 גרוש לפועלת ליום, ואילו ילדות מתלמדות עבדו תמורת 4 גרושים ליום (בעוד השכר ההתחלתי של הפועלים היה 37.5 גרוש).³⁸

התנאים במקומות-עבודה אלה לא היו קלים. הם היו בדרך-כלל קטנים, ולפי דיווחי נציגות של

36 נקודות אלו ובעיות אחרות הקשורות לעבודת נשים בעבודות ציבוריות נידונו בוועדת הפועלות אשר על-יד מועצת פועלי תל-אביב-יפו. ראה פרוטוקולים של ועדת הפועלות, ארכיון העבודה, חטיבה IV 250, תיק 2367, א, ב.

37 מיפקד עובדים, 1930, טבלה 63.

38 ההסתדרות הכללית, דין-וחשבון לשנות 1929-1930, תל-אביב 1930, עמ' 126, 135 ונספחים עמ' מא-מב.

פועלות בבית-החרושת
לסוכריות ירענן-ליבר,
תל-אביב 1928

מקומות העבודה נראה, כי החשש מבעל-הבית היה ניכר. על-פי דיווחים אלה מתקבל, כי השכר במקומות מאורגנים על-ידי ההסתדרות לא היה בהכרח גבוה יותר מזה שבמקומות בלתי-מאורגנים. המצב הכלכלי בענף, התחרות מצד בתי-חרושת ערביים, קשיי שיווק וכד' קבעו יותר מלחצה של ההסתדרות. כך, למשל, במפעל-אריזה שעסק בעיקר בגלגול סיגריות ושהיה מאורגן על-ידי ההסתדרות, היה השכר ההתחלתי 4 גרושים ליום והשכר המרבי — 13 גרוש. גם בתנאים אלה עבדו הפועלות רק שלוש פעמים בשבוע, בגלל חוסר-עבודה ותחרות עם בתי-חרושת ערביים.³⁹ היתרון העיקרי שהשיגו העובדות מהסכם עם ההסתדרות היה, כפי הנראה, שיפור כמה מתנאי העבודה — יום-עבודה של שמונה שעות, ולפעמים תנאים סוציאליים אחדים, כמו דמי-מחלה.

התעשייה — כתחום חדש שנפתח בפני נשים עובדות — לא היה בה כדי לאפשר להן לשנות את מעמדם או את אורח חייהן. ההיפך הוא הנכון: תעסוקה מקוטעת, שכר נמוך, לחץ של בעל-בית והגנה מועטת מצד ארגון העובדים — כל אלה עודדו את הפועלות לראות בעבודתן עבודה זמנית, עד לנישואיהן, ובכך תרמו לחיזוק המסלול המסורתי של חיי נשים רבות.⁴⁰

המבוי הסתום שאליו הכניס המשבר את הנשים העובדות, מתגלה בצורה הברורה ביותר בפנייה המאסיבית של נשים לעבודה בשירותים, בעיקר לעבודה במשק-בית. ב-1926 עבדו 13.5 אחוז מכלל העובדות בשירותים; ואילו ארבע שנים מאוחר יותר, ב-1930, התרכזה כמעט מחצית העובדות שנפקדו (46.8 אחוז) בתחום זה.⁴¹ התנאים בעבודת משק הבית היו גרועים ביותר. השכר היה נמוך מאוד — דבר העוזר להסביר את ריבוי המעסיקות, שחלקן אף נימנה עם חברות ההסתדרות. בנוסף לשכר הנמוך, מעידים סקרים שונים על שעות-עבודה ארוכות ביותר, על אחוז גבוה יחסית של נערות ואף ילדות בין העובדות, ובמקביל — הרבה יותר עובדות מבנות עדות המזרח בענף זה מאשר בכל תחומי העיסוק האחרים. ספירה שנערכה ב-1928 בבתי פרטיים בתל-אביב על-ידי הוועדה לענייני הפועלת שעל-יד מועצת פועלי תל-אביב-יפו, העלתה כי מתוך 566 עובדות שנספרו, 192 (34 אחוז) היו גילאי 12-18, 300 — גילאי 18-30, והשאר — עד גיל 40.

39 פגישת חברות ממקומות-עבודה שנערכה ב-7 בפברואר 1929, ארכיון העבודה, חטיבה IV 250, תיק 2367, ה.
40 מכלול הבעיות שהוצג בקטע זה ובעיות נוספות הועלו בשתי פגישות ארוכות עם נציגות מקומות-עבודה: זו שהוזכרה בהערה הקודמת, ושנייה שהתקיימה שנה קודם-לכן, ב-20 במארס 1928, שם, תיק 2367, ב.
41 מחושב על-פי מפקד העובדים השני, 1926, טבלה 7; מפקד העובדים, 1930, טבלה 63.

בין כלל העובדות שנפקדו ב-1930, רק 21.6 אחוז היו עד גיל 18 ועד בכלל.⁴² לגבי שעות העבודה, התברר כי רק כרבע מהנשים עבדו שמונה שעות ביום, ואילו השאר — 84 מהן עבדו 9 שעות; 102 עבדו 10 שעות; ו-152 עבדו מעל 10 שעות, רובן נשים תימניות. כמחצית העובדות עבדו תמורת עד לירה אחת לחודש, בתוספת מזון.⁴³ תמונה זו מקבלת אישור מ'מיפקד הפועלת בעיר' שנערך ב-1929, על-פיו 70 אחוז מעובדות משק הבית עבדו למעלה משמונה שעות וכ-50 אחוז עבדו 11 עד 14 שעות ביום.⁴⁴ סקר משנת 1931 משלים את התמונה. גם כאן בולט הגיל הנמוך של העובדות: כשליש מ-615 העובדות שנפקדו היו מתחת לגיל 18; רק 17 אחוז היו חברות הסתדרות לעומת 56 אחוז מבין העובדות בכלל, ואחוז האשכנזיות מכלל הנפקדות היה נמוך בהרבה — 58, לעומת כ-90 אחוז מבין העובדות בכלל. השאר היו: 9 אחוזים ספרדיות ו-33 אחוז תימניות.⁴⁵

הכניסה לעבודות-שירות, ובמיוחד למשק-בית, היתה בעייתית הרבה מעבר לתנאים הגרועים. עבודת-שירות אישית, במשך שעות ארוכות ביום, לעתים עם לינה בביתו של המעסיק, עמדה בסתירה ברורה לתפיסה שראתה בעבודה דרך לשחרור האדם וליצירת חברת-עובדים. התנאים בארץ, ובעיקר מיעוט האפשרויות האחרות, גרמו לנשים רבות לפנות לכיוון זה. אולם, לדברי פעילות מועצת הפועלות אשר ניסו לארגן עובדות אלו, רבות מהן נמנעו מלהגדיר עצמן כעובדות משק-בית, נמנעו מהתארגנות בתקווה כי שהותן בעיסוק זה זמנית ביותר, ובמקרים אחרים נמנעו מקשר עם ציבור-עובדים מאורגן מתוך בושה שהן, שבאו כ'חלוצות', נהפכו ל'משרתות' (כפי שהוגדר עיסוק זה במיפקד 1926).⁴⁶

מועצת הפועלות נקלעה אפוא לדילמה קשה. מחד גיסא, היתה הסתייגות חמורה מעיסוק זה. בוועידות הפועלות שבהן דנו בנושא, הודגש הצורך להוציא את העובדות מעבודה במשק-בית ולהעבירן לעבודות יצרניות, וברוח זו אף התקבלו החלטות.⁴⁷ אולם העמקת המשבר הפכה דרך זו לבלתי-אפשרית. להיפך, המשבר בקיבוצים ובחברות הביא לנהירה נוספת של נשים העירה, אשר מחוסר-ברירה התוספו לשורות של עובדות משק-בית. מועצת הפועלות, מבלי לשנות את עמדתה העקרונית, נאלצה לשנות את כיוון פעולתה. במקום לנסות להוציא עובדות מעבודה במשק-בית, ניסתה לגייס מעסיקות שתהיינה מוכנות להעסיק עובדות, שתשלחנה על-ידי לישכת הפועלות המיוחדת, ולהבטיח להן את התנאים הבסיסיים שדרשה הלישכה. אולם הצלחת דרך זו היתה מוגבלת, אפילו בין חברי ההסתדרות.

נסיונות ארגון אלה היו חלק מפעולותיה של הוועדה לענייני הפועלת שעל-יד מועצות הפועלים המקומיות. על הקמת הוועדה הוחלט בוועידת ההסתדרות השלישית, ב-1927. קדמו להחלטה זו דיונים ממושכים סביב השאלה, כיצד תיבחר או תתמנה ועדה זו — האם תיבחר ישירות על-ידי פועלות העיר או המושבה, או תתמנה על-ידי מועצת הפועלים המקומית, שלצידה עליה לעבוד. מועצת הפועלות לא יכלה להגיע לכלל דעה מוסכמת, והנושא הועבר לוועד הפועל של ההסתדרות, שתמך חדר-משמעת בוועדה ממונה על-ידי מועצת הפועלים. הצעה זו הובאה

42 על-פי מיפקד העובדים, 1930, טבלה 64.

43 מדיוני הוועדה לענייני הפועלת, 24 במארס 1928, ארכיון העבודה, חטיבה IV 250, תיק 2367, ב.

44 ההסתדרות הכללית, דין-וחשבון לשנות 1929-1930, תל-אביב 1930, עמ' 136.

45 מדיוני הוועדה לענייני הפועלת, 17 בפברואר 1931, ארכיון העבודה, חטיבה IV 250, תיק 2367, ב.

46 יפה ינקלביץ, ארכיון העבודה, מרכז לתיעוד בעל-פה, עדות 42.

47 לדוגמה, 'החלטות ועידת הפועלות השלישית', תוספת לדבר, 12 במאי 1926, עמ' 2.

להחלטת ועידת ההסתדרות, וכנגדה הובאה הצעת-מיעוט של עדה פישמן-מימון וחיותה בוסל. בבסיס הצעתן — לתמוך בהקמת ועדה נבחרת על-ידי ציבור הפועלות — עמדה התפיסה, כי מטרה מרכזית של תנועת הפועלות היא הפעלתן של הנשים, חינוכן לפעילות, לאמון בכוחותיהן ולמעורבות חברתית ופוליטית בכלל. הן היו מודעות לכך, כי הפעלה כזו טרם הושגה וראו בוועדות לענייני פועלות ברמה המקומית אמצעי חשוב לכך.⁴⁸

אולם הצעת הוועד הפועל זכתה ברוב, אם מתוך רצון למנוע אוטונומיה מתנועת הפועלות, ואם מתוך חשש מכל צורה של דה-צנטרליזאציה, שהיתה יכולה לפגוע בשליטתם של המוסדות המרכזיים. כמוכן, אינן לדעת אם ועדה נבחרת, שלצידה מועצה המורכבת מנציגות של מקומות העבודה, היתה אמנם מצליחה ליצור בסיס עירוני לתנועת הפועלות; אולם לנסיון זה אף לא ניתנה ההזדמנות.⁴⁹

הוועדה שהוחלט על הקמתה, לא הגיעה לכלל פעולה נרחבת ברוב המקומות. ברוב המושבות לא התמנתה כלל ועדה, ואם התמנתה — כמעט שלא היו לה סמכויות. בערים הגדולות התמנו אמנם ועדות, אך פעילותן היתה מקוטעת ומוגבלת. הוקמה לישיבת-עבודה מיוחדת לפועלות, אשר אמורה היתה לשרת את הפועלות חסרות המקצוע ומובטלות שלא זכו לטיפול מספיק מן הלישכה הכללית. למעשה, לישיבת הפועלות עסקה בעיקר בנסיון לארגן את שוק עובדות משק הבית ולהבטיח לעובדות תנאים טובים מהמקובל עד אז. אולם ההיצע הרב של העובדות וריבויין של לשכות פרטיות, אשר סיפקו עובדות משק-בית ללא כל תנאים, הפכו משימה זו לקשה ביותר. כיוון-פעולה נוסף היה נסיון לארגן את עובדות משק הבית עצמן. משימה זו היתה קשה בגלל פיזורן בבתים פרטיים רבים, החלפה תכופה של מקומות-עבודה ואחוז גבוה של עובדות ללא כל קשר עם ההסתדרות, בעיקר מבין העובדות התימניות והספרדיות. בחיפה הוקם ארגון שהצליח להתמיד ואשר קבע תנאי-עבודה מינימאליים — שמונה שעות עבודה ביום ויום חופשה בשבוע. קשה לדעת מה היתה מידת הצלחתו של הארגון, אך עוזרות הבית בחיפה שנפקדו במיפקד 1930, נהנו משכר גבוה יותר מעוזרות הבית בערים אחרות.⁵⁰ בתל-אביב נעשו נסיונות חוזרים ונישנים להקים ארגון, אך למעשה לא הגיעו אלא לכדי עריכת סקרים וקיום אספה ראשונה. בירושלים המצב היה הגרוע ביותר. אחוז יוצאות עדות המזרח ותימן מקרב העובדות, והילדות כפרט, היה הגבוה ביותר, ושכרן של העובדות בירושלים היה הנמוך ביותר. הוועדה, על-פי דברי המרכזת, היתה 'חסרת-אונים לשנות את המצב'.⁵¹

הנסיונות לארגן את פועלות התעשייה הזעירה נתקלו אף הם בקשיים מרובים. גם כאן היה מדובר בהרכבה מפעלים קטנים, בעל-בית שלא ראה בעין יפה התערבות מבחוץ, ופועלות אשר חלק גדול מהן בא ממשפחות-עולים מעוטות-אמצעים, שלא היה להן כל קשר וכל יחס להסתדרות

48 וראה דברי עדה פישמן-מימון, ההסתדרות הכללית, הוועדה השלישית של ההסתדרות, 22-25 ביולי 1927, תל-אביב 1927, עמ' 224-225.

49 סוגיית 'ועדת הפועלות' נידונה בהרחבה במאמרה של דפנה זורעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1929', קתדרה, 32 (תמוז תשמ"ד), עמ' 109-140.

50 מיפקד העובדים, 1930, טבלה 69. מספר עובדות משק הבית מחיפה שנכלל במיפקד היה קטן וקשה להכליל ממנו.

51 דינה בן חורין, 'הפועלת בירושלים', דברי פועלות (לעיל, הערה 30), עמ' 143. לגבי השכר, ראה מיפקד העובדים, 1930, טבלה 69.

ולרעיון של ארגון-עובדים. אך בנוסף לכך, גם אותן פועלות שהיו פעילות בוועדי העובדים ובאיגודים מקצועיים, הסתייגו מהוועדה לענייני הפועלת, לא ראו את חשיבותה עבורן ואף חששו כי התערבותה תפגע במעמדן של הפועלות בתוך האיגוד המקצועי הכללי.

בכתבה שהתפרסמה ב-1930 הובעה אי-שביעות-רצון מאופן הבחירות לוועדות הפועלות והובע ספק בעצם צידוק קיומו של ארגון פועלות, אם מוסדותיו אינם מביעים את צרכי המיוחדים.⁵²

ואכן, גוף זה לא נבחר על-ידי הפועלות. אך מעבר לזה, גם הוועדה הממונה לא יכלה לפעול לפי שיקול הדעת של חברותיה. כל פעולת תרבות והסברה היתה כפופה להחלטות מחלקת התרבות של מועצת הפועלים; כל פעולת ארגון במקום-עבודה בלתי-מאורגן היתה תלויה בהסכמת האיגוד המקצועי המתאים; וכל החלטת-ביצוע בעלת חשיבות מיוחדת – אם היתה כרוכה בכספים – נזקקה להסכמת המזכירות הכללית של המועצה. כפיפות וחוסר-סמכות מעין אלה בוודאי שלא יכלו להביא להפעלה של פועלות או לחינוכן למעורבות חברתית ופוליטית. להיפך, הוועדה הוגדרה מראש כתלויה באותם גורמים אשר אדישותם לנושא היא שהביאה מלכתחילה להקמת הוועדה.

ה'חבורות'

כבר ב-1926, כאשר התגלו הסימנים הראשונים של המשבר הכלכלי, הוחל גם בנסיון להקים יצירה עצמית-שיתופית חדשה של פועלות. אמנם המשבר היה רק בתחילתו, אבל כבר אז היתה הפגיעה בנושים קשה, בגלל מעמדן המעורער בשוק העבודה בעיר עוד קודם-לכן. גם אלה שזושתייכו ל'חבורות' – קבוצות של גברים ונשים אשר חיו חיים שיתופיים – נמצאו במצב קשה. הן לא הצליחו למצוא עבודה, תרומתן להכנסת ה'חבורה' היתה זעומה והן נחשבו על-ידי החברים כ'יוצרות דפיציטים'. 'לא כל החברים הם בעלי הכרה', אמרה חברה מאחת ה'חבורות' בוועידת הפועלות השלישית ב-1926, 'והחברה סובלת מיחסם: בטלנות! אתן חיות על חשבוננו! וכד', ומתייאשת מהר.⁵³

על רקע זה עלתה ההצעה להקים 'חבורות' של פועלות. הצעה זו הועלתה על-ידי חנה צ'זיק, מוותיקות תנועת הפועלות, ממקימות קבוצות הפועלות אשר עבדו בחקלאות בימי מלחמת-העולם הראשונה, וממארגנות משקי הפועלות. התכנית היתה ברורה ומפורטת מלכתחילה: קבוצה של פועלות אשר תחיה בצורה קולקטיבית, תנהל חיים חברתיים עצמאיים-שיתופיים ותתבסס על שילוב של עבודות במשק העירוני או במשק של המושבה יחד עם משק-עזר חקלאי אינטנסיבי ותעשייה ומלאכה עצמיות של ה'חבורה'.⁵⁴

חבורת הפועלות המוצעת היתה מבוססת על חיים משותפים ארעיים, תוך שילוב של עבודה מחוץ ל'חבורה' ובתוכה; אך מטרת התכנית היו מרחיקות-לכת יותר מאלו של ה'חבורות' הקיימות. הכוונה היתה לפתח צורת-חיים, אשר תעזור לנשים העולות להתמודד עם בעיות היסוד

52 ד., 'מוסדות הפועלות בעיר', דברי פועלות, (לעיל, הערה 30), עמ' 141.

53 מתוך דיוני ועידת הפועלות השלישית, דבר, 22 באפריל 1926.

54 על הצגת התכנית על-ידי חנה צ'זיק ראה: מרים שלימוביץ, 'שנה של קיום חבורת הפועלות הראשונה', קונטרס, יד, גלין רצח (תרפ"ז), עמ' 18.

חבורת הפועלות בשכונת
בורוכוב, 1926-1927

העומדות בפניהן. זאת על-ידי הכנה לעבודה והכשרה מקצועית; חדירה למקצועות חדשים, שרק היא תאפשר להן להישאר נשים עובדות לאורך זמן; חיים משותפים לשם תמיכה הדדית — דבר שיכול לעודד שיתוף ועזרה הדדית בהמשך חייהן; ומעל לכול, חינוך עצמי לגילוי הכוחות הגלומים בכל אשה, לרכישת אמן ביכולתה לנהל את חייה ללא תלות בזולת.

הצעתה של חנה צ'יזיק התקבלה בהתלהבות בתנועת הפועלות, וחדושים אחדים לאחר-מכן (1926) קיבלה ועידת הפועלות השלישית החלטה ברוח זו.⁵⁵ מייד לאחר הוועידה הגישה מועצת הפועלות להנהלה הציונית תכנית לארגון שלוש-עשרה 'חבורות'. גם המרכז החקלאי ומחלקת העבודה של ההנהלה הציונית גילו עניין בתכנית. סכום-כסף ראשון ניתן על-ידי שני ארגוני-נשים — 'ליגת החברות למען החלוצות' הקשורה לתנועת העבודה, ו'ההסתדרות העולמית של נשים ציוניות' (ויצ"ו) הקשורה להסתדרות הציונית. ההנהלה הציונית הסכימה בסוף שנת 1926 להעניק לכל 'חבורה' סכום המחושב לפי 15 לירות לחברה, ואילו שני ארגוני הנשים היו אמורים להשלים את הסכום עד 30 לירות.⁵⁶

אולם התארגנות ה'חבורות' הקדימה את גיוס הכספים ותכנון הקצאתם. 'חבורות' התארגנו ללא יוזמה מרכזית של מועצת הפועלות. הן התארגנו ברוב המקרים על-ידי גרעין של חברות, שהכריזו על עצמו כעל 'חבורה' ופנה למוסדות לעזרה והדרכה. המוסדות היו צריכים אפוא להדביק את הקצב. בשנת 1926 קמו חמש 'חבורות': שתיים בתל-אביב, ועוד שלוש בראשון-לציון, בפתח-תקווה ובבנימינה. ב-1927 התוספו עוד חמש 'חבורות': בחדרה, עפולה, חיפה, טבריה ורמת-גן (שכונת בורוכוב).⁵⁷ ה'חבורות' גדלו במהירות ובסוף שנת 1927 היו בהן 250-300 חברות. מועצת הפועלות הצליחה לגייס מדריכות ל'חבורות' מבין פעילות התנועה הוותיקות ומבין חברות שעד אז היו במשקי-פועלות והעדיפו את ה'חבורות' הגדולות והדינאמיות. אולם למרות העזרה, קשיי ההתארגנות ב'חבורות' היו רבים, והחודשים הראשונים חייבו התמודדות הן

55 'החלטות ועידת הפועלות השלישית, העבודה בעיר', סעיפים 2-4, תוספת לדבר, 12 במאי 1926.

56 עדה פישמן-מימון, 'לקראת פגישת חבורת הפועלות', הפועל הצעיר, כ, 20-21 (תרפ"ז) עמ' 7-9.

57 הסתדרות הפועלים החקלאית, דין-וחשבון לוועידה הרביעית של ההסתדרות החקלאית, 1931, עמ' 188.

עם קשיים חומריים והן עם הספק לגבי ההמשך. כך, למשל, מתארת בת־שבע ורדית את ראשיתה של 'חבורת הפועלות' בתל־אביב ('חבורת רחוב בצלאל'):

במשך ארבעת החודשים הראשונים גרנו באוהלים, בתנאים כלכליים וסניטריים גרועים מאוד. נוסף על המצב החומרי המכביד, העיק עלינו גם חוסר היחס ואי האמון מצד החברים המפקפקים ביכולתנו להתקיים על עבודות צדדיות ולהתגבר על המצב הקשה. אולם, אנו נלחמנו בסבלנות ובעקשנות יוצאת מן הכלל עם המציאות החדשה ולאט לאט הרחקנו את הפקפוקים ואת הספקות.⁵⁸

תנאים קשים ביותר ידעה גם ה'חבורה' בראשון־לציון,⁵⁹ וכך גם בחיפה, שם התיישבה ה'חבורה' על אדמה נגועה בקדחת, והחברות לא ידעו אם יאפשרו להן להישאר במקום למרות הנגע הסניטארי, ומה יקרה לפיתוח הנקודה בינתיים. וכך גם בטבריה, שם חיכו חודשים רבים לתחילת בניית בית ל'חבורה' ולהחלטה בדבר פיתוח המשק החקלאי שסבל מחוסר במקורות־מים.⁶⁰ הקושי העיקרי שעמד בפני ה'חבורות', כבר מאמצע 1927, היה העדר אמצעים. באותה שנה החליטה ההנהלה הציונית החדשה על קיצוץ כספי הסיוע השונים, ובהם גם הקצאת הכספים ל'חבורות'. אלה לא היו כספי־סיוע במובן המקובל, אלא שימשו להקמת ה'חבורה', לחכירת קרקע, לבניית מבנה־מגורים וחדר־אוכל, להקמת המבנים הדרושים למשק־עזר וכו'; כלומר, ניקנו בהם נכסים אשר שמרו על מלוא ערכם. אולם למרות זאת, הם נכללו בקיצוץ ולא נמצא מקור אחר בהסתדרות ובמוסדות המיישבים להמשך מימון ה'חבורות', מלבד ארגוני הנשים. כוחם הפינאנסי של ארגונים אלה לא היה גדול, וממילא הכספים שהעבירו היוו את עיקר התקציב של מועצת הפועלות ומקור־מימון כמעט יחיד לכל שאר פעולותיה, ובמיוחד למשקי הפועלות, שהיה הכרח להמשיך ולקיימם; אלה אף עמדו באותו זמן בפני פיתוח נוסף, עם הקמת משק־פועלות גדול בנס־ציונה.⁶¹

למרות קשיים חמורים אלה, מן הרשימות שנכתבו בסוף שנת 1927 ובמשך שנת 1928, עולה תמונה של התארגנות והתבססות. בדרך־כלל הושגה קרקע עבור ה'חבורה' והוחל בבניית הבית, או למצער צריף. חברות ה'חבורה' היו שותפות פעילות בבניית הבית והן נעזרו בבעלי־מקצוע בשעת הצורך. ברוב ה'חבורות' ניכרה גם התקדמות בארגון משק־עזר. המשק התבסס בעיקר על ענף החי — במיוחד עופות ומכורות — על משתלה ועל גן־ירקות.⁶² למרות האבטלה הקשה, היו אף השגים בחדירה למקומות־עבודה חדשים במשק העירוני ובמושבה. ה'חבורה' התל־אביבית הצליחה בשנת 1927 להיכנס לעבודות בניין וריצוף ולהתחיל בטיפול בגינות בעיר — ענף חדש אשר תרם גם לפיתוח המשתלות ב'חבורות' עצמן. עם זאת, נשמעה דרישה למועצת פועלי תל־

58 בת־שבע ורדית וחבורת הפועלות א', הפועל הצעיר, כ, 36-37 (תרפ"ז), עמ' 23.

59 ראה: תמר, 'חבורת הפועלות בראשון לציון', הפועל הצעיר, כא, 21 (תרפ"ח), עמ' 14.

60 מדיני המרכז החקלאי ונציגות מועצת הפועלות, 1927, ארכיון העבודה, חטיבה IV 235, תיק 35.

61 משק זה הוקם כתוצאה מהביקורת שהושמעה זה כמה שנים לגבי משקי הפועלות הקיימים, על היותם קטנים מכדי להכשיר כהלכה למשקים החקלאיים המפותחים הקיימים בהתיישבות. הוחלט להקים משק־פועלות גדול, שיוכל להכיל משק מעורב ומשוכלל. עדה פישמן־מימון היתה היוזמת העיקרית של כיוון־פיתוח זה והיא שניהלה את המשק החדש, שנפתח ב־1931 ונקרא 'עיינות'.

62 ראה: חנה ציזיק, 'על חבורת הפועלות', קונטרס, יז, גליון שלו (תרפ"ח), עמ' 22-24. כמרכן ישנו דיווח על ההתקדמות המשקית של ה'חבורות' בתזכיר שנשלח למחלקת העבודה של ההנהלה הציונית ב־10 במאוס 1927 ובסקירה שנשלחה לחברות מועצת הפועלות ב־14 במאוס 1928, בארכיון העבודה, חטיבה IV 230, תיק 38.

אכיב-יפו לעזור ולשלב את חברות ה'חבורה' גם בתעשייה ובקואופרטיבים שבעיר, כדי להבטיח הכשרה מקצועית נוספת ויתר קביעות בעבודה. כמושבות הצליחו החברות, בזכות ארגון המשותף, להיכנס לעבודות חקלאיות, שקודם-לכן לא עבדו בהן נשים; עם זה, לא חלה כל התקדמות באף אחת מה'חבורות' בעניין הקמת תעשיות הבית, אשר היו מרכיב חשוב בתכנית המקורית. הוצעו תעשיות, כגון מלט, בד, סנדלרות ועבודות-יד שונות,⁶³ אולם חוסר האמצעים לא איפשר כל פעולה מעין זו.

ה'חבורות' גדלו וכללו כ-20-25 חברות בכל 'חבורה'. ניהול ענייני ה'חבורה' נעשה בידי ועדה של כמה חברות, אשר נבחרה באספה כללית. עבודות הבית והמטבח נעשו על-פי תור מוסכם. כמחצית החברות עבדו במשק העזר, וכמחצית – מחוץ ל'חבורה'; אם כי יחס זה היה שונה ממקום למקום, בהתאם לאפשרויות המשק והתעסוקה.⁶⁴

בערים היתה ברוב ה'חבורות' פעילות חברתית ותרבותית. פעילות זו היתה מפותחת ביותר בשתי ה'חבורות' התל-אביביות, שבהן התקיימו שיעורי עברית, הרצאות ושיחות בנושאים הקשורים להסתדרות ולתנועת הפועלים בכלל, בספרות ובחקלאות. כמושבות היו חברות ה'חבורה' שותפות פעילות בחיים התרבותיים של ציבור הפועלים.

תחושת ההצלחה עולה מכל הרשימות מסוף 1927 ותחילת 1928. היתה זו השנה הראשונה ששתי 'חבורות' לפחות הצליחו לסיימה ללא גרעון.⁶⁵ כל ה'חבורות' התרחבו והחלו להתבסס, ואולי חשוב מכול, לדברי מרים שלימוביץ מהפעילות המרכזיות בוועדת הפועלות:

אפשר להגיד כבר בטחון כי החבורה יוצרת לנו טיפוס חדש של פועלת בעיר, שתדע את דרכה בחיים, ותהיה שותפה בפעולה ביצירת חברת העובדים שלנו. אין זכר בחבורת הפועלות ליאוש, רפיון רוח, לחוסר האמונה בכוחותיה העצמיים של הפועלת ובמפעל ציבור העובדים בארץ.⁶⁶

ב-1928 הגישה מועצת הפועלות למרכז החקלאי עוד מיסמך, בו הועלתה שורה של הצעות להקמת 'חבורות' ומשקים חדשים. אולם אז הגיעה גם הצמיחה אל סופה. המצב הכספי היה בכי-רע, והחברות נמצאו לעתים במחסור חמור. גם העלייה פסקה, ולא נמצאו מועמדות ל'חבורות' הקיימות. לאחר כשנתיים עזב את ה'חבורות' מחזור חברות ראשון, ולעתים אף שני, ולא נמצאו חברות חדשות. הקשיים נתנו את אותותיהם גם בעייפות הרבה של החברות שחיכו למחליפות. ב-1929 כתבה רבקה ברויזמן מ'חבורת' פתח תקוה:

החל לחדור ספק בלב החברות: היש מקום לחבורה באין עליה? ומי ימשיך? האם כוחותיהן ומרצן של החברות שנמסרו במשך שנתיים ליצירת המקום ילכו לאיבוד?

63 ראה: עדה פישמן-מימון, לעיל, הערה 56; התזכיר למחלקת העבודה של ההנהלה הציונית, לעיל, הערה 62.

64 נושא זה – היחס בין עבודה במשק העזר ועבודת-חוץ – היה השאלה המרכזית שעמדה לוויכוח בפגישת באות-כוח ה'חבורות' עם נציגות מועצת הפועלות והמרכז החקלאי. רבות מחברות ה'חבורות' דרשו פיתוח יתר של משקי העזר, אם כי רובן לא שללו את החשיבות העקרונית והמעשית של עבודה מחוץ למשק. נציגי המוסדות, הן ממועצת הפועלות והן מהמרכז החקלאי, הדגישו את הצורך בעבודת-חוץ וקבעו, כי אפשר בהחלט שתהיה 'חבורה' ללא משק-עזר כלל. בסופו של דבר נקבע המצב בכל חבורה על-פי התנאים שעמדו לרשותה. ראה פרוטוקול הפגישה מיום 25 באפריל 1927, ארכיון העבודה, חטיבה IV 230, תיק 6.

65 כך בראשון-לציון, על-פי רשימתה של תמר, לעיל, הערה 59; וכך בטבריה, על-פי חיותה בוסל, 'חבורת הפועלות בטבריה', הפועל הצעיר, כא, 13 (תרפ"ח), עמ' 15.

66 מרים שלימוביץ (לעיל, הערה 54), עמ' 19.

היבוא בעוד מועד גל עליה חדש למלא את המקומות והאם ידביק בחיים את אשר

יצרנו?⁶⁷

הירידה במספר החברות פגעה קשה במצב הכלכלי. לא היה אפשר להמשיך ולשמור על אותם מקומות עבודה בעיר ובמושבה, אשר הושגו על-ידי החברות בשנה הראשונה; ומאידך גיסא, לא יכלו להתקיים על משק העזר בלבד. המשק לא קיים עדיין את ה'חבורה' באופן מבוסס, ובדרך-כלל גם לא יכלו להרחיבו, הן מחוסר-תקציב והן מחוסר-קרקע ביישוב העירוני.⁶⁸

ההתפוררות היתה מהירה. ההתלהבות הראשונה של מוסדות ההסתדרות פגה לאחר שקוצצו הכספים של ההנהלה הציונית ולאחר שה'חבורות' לא סיפקו באופן מידי פתרון לבעיית האבטלה של הפועלות. האבטלה נמשכה, ולישכת הפועלות חייבת היתה לחפש תעסוקה לנשים חסרות-עבודה, שרובן המוחלט לא היו מוכנות להצטרף ל'חבורות'.⁶⁹ במצב זה לא היו מוסדות ההסתדרות מוכנים למצוא את האמצעים לאפשר ל'חבורות' להמשיך ולהתקיים, עד שתימצאנה מועמדות חדשות; ואילו אמצעיה של תנועת הפועלות לא הספיקו לכך. למרות התנגדותן של רבות מפעילות ה'חבורות', הרי שבשנים 1929-1932 פורקו עשר מתוך שתי-עשרה ה'חבורות'. ה'חבורה' במתכונתה העירונית, כפתרון אפשרי לבעיות המיוחדות של נשים עירוניות רבות, לא הצליחה להתמיד מעבר לתקופת המשבר. בבוא העלייה החדשה, בתחילת שנות השלושים, כבר לא עמדה לפני העולות מסגרת ה'חבורה' כמקום קליטה והכשרה שיתופיים, אשר בהם -- לדברי מרים שלימוביץ -- אין זכר ליאוש, רפיון-רוח, וחוסר-אמונה בכוחותיה העצמיים של הפועלת.

1932-1939, אי-השוויון מעמיק

בשנות השלושים המוקדמות החלה שוב העלייה. תוך שלוש-ארבע שנים הגיעו יותר עולים מכל השנים הקודמות גם יחד.⁷⁰ הם באו בעיקר ממרכז-אירופה והביאו עימם הון בהיקף שעלה על סך כל ההון שהועבר לארץ-ישראל בשנים קודמות.⁷¹ בתחום הכלכלה ניכרה התאוששות והחלה תקופת-פיתוח אשר שינתה באופן מהותי את כלכלתה של ארץ-ישראל. המרכזים העירוניים גדלו במהירות. יחד עם הגיאות בענף הבנייה, שליוותה צמיחה זו, חלה התפתחות מרחיקת-לכת בתעשייה. בין העולים באו בעלי הון, ידע ונסיון תעשייתי ממרכז-אירופה, שהשקיעו את הונם בתעשייה בארץ. תחומי התעשייה נעשו מגוונים וכללו מזון, טקסטיל, מתכת, מכונות (כולל מכונות חשמליות), עץ, אבן וסיד, עור ודפוס. הגודל הממוצע של המפעלים עלה, והחלו אף להתפתח כמה מפעלי-יסוד גדולים, כיניהם חברת-החשמל וחברת-האשלג.⁷² גם השירותים

67 רבקה ברויזמן 'חבורת הפועלות בפתח תקוה', דברי פועלות (לעיל, הערה 30), עמ' 127.

68 דיון בסיבות לירידת ה'חבורות' נמצא בדיון-וחשבון הסתדרות הפועלים החקלאית (לעיל, הערה 57), עמ' 188-189.

69 קשה לעמוד על הסיבות לאי-הרצון להצטרף ל'חבורות', היות שאין בידינו עדות של המתנגדות. בשנים אלה היתה מגמה כללית להתרחק מקבוצות שיתופיות; אך אין לדעת אם בכך טמון כל ההסבר, או שמא היתה סיבה נוספת להתנגדות להצטרף לקולקטיביזם.

70 לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי, ירושלים 1973, טבלה ה/1.

71 שפירא, דמוקרטיה בישראל, רמת-גן 1977, עמ' 208.

72 ESCO, Palestine — A Study of Jewish, Arab & British Policies, II, New Haven 1947, pp. 692-698

הציבוריים התפתחו, ומוסדות ההוראה והרפואה הגיעו להיקף נרחב ביותר יחסית לגודל האוכלוסייה.⁷³

הגיאות הכלכלית נתנה את אותותיה גם בין הנשים, אולם מבלי לשנות את מצבן שינוי של ממש. ככל הנראה היתה ירידה ניכרת באבטלה, אם כי אין בידינו נתונים מדויקים על רמתה. משקלן היחסי של העובדות בשכר מבין חברות ההסתדרות עלה, ואילו משקלן של 'נשי העובדים' ירד. העובדות בשכר, שהיו כ-25 אחוז מכלל חברות ההסתדרות ב-1930, היוו 35 אחוז ממנו ב-1938; ואילו חלקן של חברות ההסתדרות 'בזכות בעליהן' ירד מ-75 אחוז ל-65 אחוז.⁷⁴ אולם חלקן של הנשים העובדות מתוך כוח העבודה בכלל לא עלה, והן היוו 27.4 אחוז ממנו גם ב-1937.⁷⁵

הגיאות בענף הבנייה איפשרה כניסה מחודשת של מספר לא-גדול של נשים לענף, וב-1937 עבדו בו 3 אחוזים מכלל הנשים העובדות.⁷⁶ נראה, כי למרות היציאה של הנשים מענף זה בשנות המשבר, נמצאו עדיין נשים – הן ותיקות והן מהעלייה החדשה – אשר רצו להיכנס לעבודה בלתי-מקובלת זו וניסו לרכוש הכשרה מקצועית בתחומי הבניין השונים. בין השנים 1933-1935 נקלטו פועלות בעבודות הבניין הפשוטות, וכן בצבעות, ריצוף, כיפוף ברזל, טיוח ופוליטורה. אמנם, כאמור, תחום הריצוף הוכר כמתאים לנשים עוד בשנות העשרים, אך מסתבר שחוסר ההמשכיות גרם לכך שהמאבק חייב היה להתנהל מחדש – הן על עצם ההכשרה, הן על הזכות לעבודה והן על רכישת ההכרה ביכולת המקצועית. גם עתה התארגנו קבוצות שיתופיות, כדי להקל על החדירה למקצועות ולשוק העבודה.⁷⁷ אך שוב, עם פרוץ המשבר, הפועלות היו הראשונות שנפלטו מן הענף בטיעונים דומים לאלה שעלו עשור קודם-לכן.⁷⁸

תקופת הגיאות לא הביאה ליציאה מאסיבית של העובדות במשק הבית לעבודות יצרניות. אמנם אחוז העובדות בתחום זה ירד, אך ב-1937 עדיין התרכזו בו 32 אחוז מכלל העובדות. בשנות השגשוג עלה השכר במשק הבית, אך הוא עדיין נשאר נמוך בעבור שעות-עבודה ארוכות. המשבר שהחל בסוף 1937 פגע בענף קשות. בבת אחת ירד השכר באופן תלול וניכר חוסר-עבודה חמור. עובדות אלה יכלו להשיג רק חצאים של ימי-עבודה או ימים בודדים בשבוע, וגם זאת תמורת שכר מצומצם. אמנם חל שיפור בארגון העובדות, היתה הידברות בין לשכות העבודה השונות שסיפקו עובדות במשק-בית, ואפילו חתימה על הסכם-עבודה משותף; אולם המשבר מנע כל אפשרות להפעיל את ההסכם ולממש את הזכויות והתנאים המוסכמים בו.⁷⁹

ההתפתחות המהירה בתעשייה אשר תוארה לעיל, כמעט שלא השפיעה על מעמדן של

O. Gur, *The Service Industries in a Developing Economy, Israel as a Case Study*, New York 1967, pp. 127-129 73

ההסתדרות, דין-וחשבון לשנות 1929-1930, תל-אביב 1930, עמ' 139; מועצת פועלי תל-אביב-יפו, מספרים – שנתון 1939, תל-אביב 1939, עמ' 29. 74

75 'ציבור העובדים בארץ: בערים, במושבות ובמשקים, מפקד 1937', פנקס, 1936-1938, טבלה 21 [להלן: מיפקד העובדים, 1937].

76 שם, שם.

77 סיפורה של קבוצת רציפות מפלוגת יגור שעל-ידי חיפה, ראה: חברות בקיבוץ, תל-אביב תש"ד, עמ' 292-298.

78 מועצת פועלי חיפה, ההסתדרות בחיפה 1933-1939, חיפה 1939, עמ' 171-172.

79 נוסח ההסכם בין לשכות עובדות משק הבית השונות נמצא בארכיון אבא חושי, אוסף מועצת פועלי חיפה, 40-75-119.

מספר - אט/8/7

לתושבי חיפה ! לנשי חיפה !

לסכת הפועלות, ליד מועצת פועלי חיפה, הססדרת בעבודה מאת פועלות על סוגיהן השונים - מונה בזה אל הזכור הרחב ובפרט אל הנשים ומבקשת את עזרתם בעבודתה.

הסדר בעבודה קשור בהשלמת הידיעות המקצועיות של העובדות, הניתנות ע"י הלשכה ומאפשרת את התאמתה של הפועלת לדרישות נותני העבודה, והוא גם גורם חשוב בקליטת העליה ובהרחבת האפשרויות לעליה נוספת.

זה שנים פועלת לסכת הפועלות ככונן של החדרת והסלטה העבודה העברית המאורגנת בסקום העבודה הזולה בטקס בית, ובפגישה בהבנה רבה מצד חלק גדול מהצבור אולם עוד נמצאות סכונות אשר בהן דרוסה פעולה רבה נכדי לבער את הרע.

המסגום בעבודה ססיל חובה מיוחדת על הלשכה לסמור על חלוני עבודה צודקת בין הזקוקות ביותר ; ורק בידי הלשכה, אשר ביכלתה לטק על סוק העבודה והעובדות, האפשרות לסמור על חלוקה צודקת.

הלשכה מטפאה פועלות לטקס בית (חדסית, יומית ולטקות), לניקוי בתים ומסרדים, לכביסה ולתסירה; כמו כן - מספלות בתניקות אחיות ועובדות בסמול גינות.

כל הנצרך למועלת מתבקס לפנות אל לסכת הפועלות לפי הכתובות

דלקמן :

חדר - הכרמל: בבית הפועלים רח' החלוץ חדר 5.00
בסעות: 8-11 לפה"צ, 4-7½ אה"צ.
או סלמונית - מספר 1 1 7 7

באר הכרמל: כ ב י ת ס נ ק ב י צ
בסעות: 9 - 8 לפה"צ, 6 - 8 אה"צ
או ס ל ס ר ו ג י ת 1 1 7 7

בעמק זבולון: (קריית-חיים, קריית ביאליק ומוצקין):
קריית חיים, בית בנעוני רח' ה' בסעות 5-7 אה"צ
סכונת מוצקין, בסעות: 6-8 אה"צ.

בכפר עשה והסביבה: בסניף ההסתדרות, בסעות העבודה.
בת-גלים: בסעות 4-5 אה"צ, בבית הסוכנות, סלפון 2.00

בית הפועלים, 25.4.37
לסכת הפועלות
מועצת פועלי חיפה

קול-קורא של לסכת הפועלות ליד מועצת פועלי חיפה, לשכור פועלות לעבודות שונות באמצעות לסכת הפועלות, 1937

העובדות. אלה לא נקלטו בתעשייה החדשה ולא התקדמו לרמות המקצועיות החדשות אשר נפתחו בעקבות המיכון המשוכלל יותר שהגיע אז לארץ-ישראל. הן נשארו בעבודות הבלתי-מקצועיות או המקצועיות-למחצה, אשר עדיין היו עתירות-עבודה. במידה שהוכנסו מכוונות, הביאו אלה בדרך-כלל לפיטורי העובדות ולא לקידומן. בפגישות של נציגות מקומות העבודה, אשר נערכו בזמן המשבר של סוף שנות השלושים, צפו ועלו כל הבעיות שנתעוררו עשר שנים קודם-לכן: הפער הגדול בשכר בין גברים לנשים, עזיבת העבודה לאחר מספר שנים לא רב, חוסר קידום מקצועי, ירידה בשכר ובימי העבודה בעת המשבר וכד'.⁸⁰ מסתבר, שהימצאותן של נשים בתעשייה משך למעלה מעשר שנים לא הובילה לכל שיפור במעמדן בענף: הארגון נשאר לקוי, הקשר עם האיגוד המקצועי ועם תנועת הפועלות נותר חלש. תפיסתן העצמית והכרתן של רבות מהפועלות אף הן לא נשתנו: רבות מהן היו מרוחקות ממודעות מעמדית או נשית, וחוסר הפעילות מצד מוסדות ההסתדרות רק עזר להשאירן במצב זה.

שינוי אחד שחל במעמדן של הנשים ככוח העבודה במשך התקופה, כהמשך למגמה שהחלה עוד בעשור הקודם, הוא צמיחתה של קבוצת פקידות ובעלות מקצועות חופשיים, בעיקר בהוראה

80 ראה דיוני המועצה לענייני הפועלת, 1939-1941, ארכיון העבודה, חטיבה IV 250, תיק 2367, יב.

וסיעוד. ב-1937 נמצאו כ-30 אחוז מהנשים העובדות בשתי קבוצות אלו. אולם גם כאן היתה התמונה מורכבת. אמנם לעומת העבודה בשירותים ובתעשייה היה בעבודות אלו שיפור מבחינת השכר, תנאי העבודה, הקביעות, ובמידת-מה גם אפשרויות הקידום. אולם גם בתחומים אלו התרכזו עדיין הנשים בדרגים הנמוכים, המקצועיים פחות, המכניסים פחות והאחראיים פחות. הפער בין עובדות שונות גדל, אולם לא היה בכך משום התקרבות לעבר שוויון בין עובדות לעובדים. להיפך, במשך שלוש התקופות בהן עסקנו, גדל אי-השוויון. גידול זה התבטא בראש וראשונה בהרחבת הפער בשכר. השוואת מיפקדי 1926 ו-1937 מראה, כי הן עובדים יומיים והן עובדות יומיות שיפרו את רמת שכרם בתקופה זו, אולם השיפור בולט הרבה יותר אצל הגברים, כך שהפער גדל. כך, למשל, ב-1926 נמצאו 29 אחוז מהגברים ו-78 אחוז מהנשים בשתי דרגות השכר הנמוכות ביותר, ואילו ב-1937 נשארו בדרגות אלה 15 אחוז מהגברים לעומת 60 אחוז מהנשים.⁸¹ הקיטוב היה גדול יותר בין עובדים ועובדות חודשיים. אצל העובדות לא חל שיפור במצב והסתמנה אף הרעה קלה, ואילו אצל העובדים חל שיפור ברור. עובדות בשתי דרגות השכר הנמוכות היוו 40.5 אחוז מכלל העובדות ב-1926, ו-45 אחוז מכלל העובדות ב-1937; ואילו אצל העובדים ירד האחוז מ-23 ל-17. בשלוש הדרגות הגבוהות ביותר נמצאו 3 אחוזים מהנשים הן ב-1926 והן ב-1937, בעוד אחוז הגברים עלה מ-11 ל-18.⁸²

מדיניות התעסוקה שאומצה בפועל על-ידי ההסתדרות במשבר של סוף שנות השלושים, אשר כונתה 'איסור עבודת זוגות', הוסיפה לאי-השוויון המעמיק. כתוצאה מחוסר העבודה ומהרצון לחלק את העבודה בצורה צודקת בין מספר עובדים גדול עד כמה שאפשר, הוצגה הדרישה כי רק אחד מכל זוג יהיה רשאי לעבוד. היה ברור, על-פי המוסכמות הרווחות, כי פירוש הדבר יהיה הפסקת העבודה של בנות הזוג. גישה זו היתה מקובלת עוד קודם-לכן, וגם במשברים קודמים הועדפה עבודת גברים ונשמעה ביקורת נגד הנשים הנשואות העובדות, כגזולות פרנסה מבעלי-משפחה. אמנם מדיניות זו לא התקבלה באופן רשמי על-ידי מוסדות ההסתדרות, אך היא יושמה בפועל על-ידי רוב לשכות העבודה.

בתוך ציבור הפועלות היו הדעות חלוקות. היו שתמכו במדיניות זו בטענה, כי אין זה מן הצדק שבמשפחה אחת יהיו שני מפרנסים ומשפחה אחרת תישאר ללא מפרנס. נשים אחרות תמכו בדרכים חלופיות, כגון קביעת 'הכנסה משפחתית' מותרת, מבלי להתייחס למספר המפרנסים, והפרשת הכנסת היתר מעבר למותר לקרן לעזרת מחוסרי העבודה.⁸³ בדיון שנערך בנושא בין נציגות מקומות-עבודה, לא הובע כל ספק כי במסגרת מדיניות איסור העבודה לזוגות, הנשים הן אלה האמורות להפסיק לעבוד, ואף לא הועלתה אפשרות של התנגדות לפירוש חד-צדדי זה של האיסור.

אופיה של ההתארגנות בין הנשים בתקופה זו משלים את התמונה של הפער המעמיק. לעומת הפעילות הרבה, המאבקים וההתארגנויות שהעסיקו את הציבור הגברי, הרי שבין הנשים היתה

81 מחושב על-פי מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 26; מיפקד העובדים, 1937, טבלאות 35, 39.

82 מחושב על-פי מיפקד העובדים השני, 1926, טבלה 26; מיפקד העובדים, 1937, טבלאות 37, 41.

83 דיון מיוחד של המועצה לענייני הפועלת העירונית הוקדש לנושא עבודת זוגות, וממנו אנו יכולים לעמוד על הגישות השונות של המשתתפות בדיון. אין ביכולתנו להעריך את התחלקות הדעות בין הפועלות והעובדות בכלל על-פי דיון זה. הדיון נערך ב-12 בדצמבר 1939, ארכיון העבודה, חטיבה IV 250, חיק 2367, יב.

בסנדלריה של בית החלוצות בתל-אביב

היחזמה למאבקים מחדשים ומשנים מועטת בלבד. החולשה המצטברת של המגמה ששאפה לגבש כלים לשינוי המעמד השולי המסורתי של האשה ולשינוי הכרתה הפנימית, ניכרת היטב. פעולות היצירה העצמית הקולקטיבית נמשכו גם בתקופה זו, אך הן היוו קלוש לפעולות העשור הקודם. במקומן של ה'חבורות' שפורקו במהירות כה רבה, בא 'בתי החלוצות'. אלה הוקמו בערים הגדולות כמקום-מגורים לעולות בודדות וכמקום-מיפגש תרבותי-חברתי ומרכז לקואופרטיבים של פועלות. אולם למעשה היו בעיקר מעון-מגורים ונעדרו אותו פוטנציאל של יצירת צורות-חיים חדשות וקולקטיביות שהיה ב'חבורות הפועלות'.

במקביל להיחלשות של המגמה המחודשת, אנו עדים להתחזקות של אותה פעילות אשר בנתה על מעמדה המסורתי של האשה, כאשת-איש וכאם. ב-1930 החל להתארגן 'ארגון אמהות עובדות', או כפי שנקרא תחילה 'ארגון אמהות עובדות במשק ביתן'.

עם יסוד ההסתדרות נקבע, כי נשות החברים אשר אינן עובדות בשכר אלא עובדות במשק-ביתן, תחשבנה אף הן לחברות-ההסתדרות. ב-1926 הגדירה זאת עדה פישמן-מימון כך: 'אני צריכה להוסיף שבמספר החברות בהסתדרות הכנסנו גם את נשי העובדים. אנחנו חושבות את נשי העובדים לחברות איתנו, מפני שאנו ביחד בונות את משפחת העובד העברי בארץ'.⁸⁴ ייתכן מאוד, כי בצד השיקול העקרוני הזה היה גם שיקול פוליטי, של הגדלת מספר האנשים המאורגנים במסגרת ההסתדרות, כדי לחזק את משקלה של ההסתדרות ביישוב. הן נכללו במיפקדי ההסתדרות וגם במיפקדי העובדים. במיפקד ההסתדרות הן נפקדו כנלוות לחבר, ורק אחרי שמועצת הפועלות מחתה על כך הן נפקדו בנפרד. עד 1929 היו הנשים רשומות כפנקס החבר של בעליהן. החל משנה זו ניתנה להן הזכות לקבל פנקס מיוחד, ואלה שלא ביקשו פנקס זה — והן הרוב — נשארו רשומות בפנקס הבעל. כלומר, היתה כאן קטגוריה בעלת עצמאות מותנית: מצד אחד, חברות בפני עצמן; מצד שני, נכללות או מוצאות מההסתדרות בהתאם למעשה בן-זוגן.

בעצם המושג של 'נשי עובדים' כקטגוריית-חברות בהסתדרות היה יסוד חדשני, בכך שהוענקה הכרה לעבודת האשה במשק הבית, והיא נכללה — ולו באופן סימלי — בציבור העובדים, לצד

העובדים והעובדות האחרים. אולם לקטגוריה זו היה היבט נוסף ודומיננטי: זוהי חברות הנגזרת ממעמדו או מעשיו של מישהו אחר. והרי זהו יסוד מסורתי מובהק במעמד האשה, היותו נגזר ממעמדו של הגבר שבחסותו היא נמצאת – אביה ולאחר-מכן בעלה. ממעט ההתבטאויות בכתב של 'נשי עובדים' נראה, שלפחות אצל חלק מהנשים האפילה משמעות זו על כל משמעות אחרת. בוועידת הפועלות השלישית ב-1926, אמרה אחת המשתתפות, תושבת שכונת בורוכוב:

עצם השם 'נשי עובדים' מוזר מאוד... אני רוצה שבפעם האחרונה יהיה לנו שם מקצוע מוזר כזה. אנו כולנו עובדות. בזמן חוסר עבודה וחדירה למקצועות אל נשכח את הפרובלמה העיקרית שלנו: שחרור האשה. האומנם חיי המשפחה צריכים לשלול מאיתנו את פרצופנו העצמי? יש בינינו מכל העדות, הסוגים והמקצועות: נשי פקידים, נשי פועלים, בעלות מקצוע, עובדות בית. צריך למצוא דרך שהחברה הנישאת לחבר תישאר חברה בהסתדרות בזכות עצמה, ולא בזכות בעלה. אשת העובד מקופחת בזכויות לעזרת קופת חולים (הבראה)... צריך למצוא את הדרך לשחרורנו מעבודת הבית. צריך להקים רשת של בתי תינוקות בערים.⁸⁵

אולם כשם שמועצת הפועלות התעלמה למעשה מצרכיה של קבוצה זו, כך גם 'ארגון אמהות עובדות' בנה על מעמדן של העובדות כמשק-ביתן כנשות-משפחה, מבלי לשאוף לשנות תפקיד זה.

היוזמה לארגון של 'נשי העובדים' לא נבעה מן הקשיים והכאב החברתי שהובעו על-ידי נשי העובדים, אלא מתוך החשש של הנהגת התנועה ופעיליה, כי נשים אלה המתרחקות מהתנועה יכולות להרחיק בעקבותיהן את בעליהן וילדיהן. הדברים הובעו בצורה בוטה על-ידי עסקני הסתדרות. כך, למשל, קרא אבא חושי לארגן את הנשים העובדות כמשק-ביתן כדי לקרוב לתנועת העבודה, ובכך למנוע היווצרות הווי זעיר-בורגני בעל-ביתי, למנוע לחץ מצד האשה על בעלה הפעיל להפסיק את פעילותו, וכדי לשמור מפני התנכרות הדור הגדל בבית כזה מ'חיי הפועל ויעודיו הלאומיים והסוציאליים'.⁸⁶

התייחסותן של מנהיגות תנועת הפועלות היתה מורכבת יותר. גם הן הטיחו ביקורת בנשים כיוצרות הווי בלתי-פועלי בבתיהן; אך הן ראו גם את הניוון שבמצבן של הנשים ואת הריחוק הנפשי שנוצר בין אשה כמצב זה לבין בעלה הפועל כסביבתו, ואף בין אשה לבין ילדיה הנעשים מודעים למוגבלותה.⁸⁷ עם זאת, מגמתן לא היתה חיפוש דרכים לשינוי מצב זה מיסודו. הן לא עסקו בהקניית מקצוע או הרחבת השכלה; הן לא טיפחו את המודעות המעמדית-נשית ואף לא עסקו בפיתוח אותן הצורות של עזרה הדדית שהוצעו על-ידי נשים שונות. עיקר תשומת-הלב הופנה לחיפוש דרכים לקשור את נשי העובדים לתנועת הפועלים, דרך תנועת הפועלות, כדי למנוע את ההשלכות השליליות על התנועה; וכדברי עדה פישמן-מימון, 'אל להעלים עין גם מן

85 מדיוני ועידת הפועלות השלישית, דבר, 28 באפריל 1926. וראה דבורה חתריפים והכואבים של פנינה יגל-אבטיחי, 'אשת חבר', דברי פועלות, תל-אביב, 1930, עמ' 134-136.

86 'ארגון נשי העובדים ותפקידו', ארכיון אבא חושי, 10-3-20. וכן בדיון שהתפרסם תחת הכותרת 'כיצד נגביר שיתוף החברה בחיי ההסתדרות', פנקס, תוספת לדבר, שבט תרצ"ח, עמ' 37-38.

87 שני קטעים ארוכים ורגישים בנושא זה הם: עדה פישמן-מימון, בדיון 'כיצד נגביר שיתוף החברה בהסתדרות', שם, עמ' 36-37; רחל כצנלסון, ועידת ההסתדרות הרביעית, מושב שני, עמ' 101-102.

הורה של חלוצות,
רישום של שאול רסקין

הסכנה האפשרית כי נשי העובדים בלי מסגרת ארגונית-חברתית עלולות גם לשמש גורם לירידה גדולה בהסתדרות.⁸⁸

עיקר פעילותו של 'ארגון אמהות עובדות' התרכז בנושאים אשר היוו הרחבה של תפקידיה המסורתיים של האשה במשפחה — טיפול בזולת בכלל ובלידים בפרט. פעילות הארגון לקחו על עצמן את 'העבודה הסוציאלית' בקרב חברי ההסתדרות, כגון עזרה למשפחות-עולים והפניית נזקקים למוסדות מתאימים. פעילות ענפה יותר נעשתה בין ילדים ונוער: פתיחת בתי-ילדים וגנים לילדי אמהות העובדות מחוץ לביתן, מועדונים לילדים — בייחוד לילדי עדות המזרח, מתן ארוחות בגנים ובמועדונים וארגון קייטנות בקיץ.⁸⁹ בנוסף לפעילות זו, האופיינית לארגוני-נשים בכל העולם, גויסו פעילות הארגון לעסוק בנושאים הסתדרותיים שהתקשרו עם עיסוקיהן הביתיים. המשימה העיקרית בכיוון זה שהוטלה עליהן, היתה עידוד קניית תוצרת הארץ ותמיכה ברשת הצרכניות ההסתדרותיות.

גם 'ארגון אמהות עובדות' הכיל אפוא יסוד של חדשנות לגבי מעמדה של האשה. פעילות הארגון העמידו כמטרה מרכזית להפעיל נשים ולא להשאירן בודדות ו'אדישות' בביתן. הן נקראו להוציא פנקסי-חבר משלהן ואף לבקר בהרצאות על תולדות תנועת הפועלים, בצד הרצאות על חינוך וספרות. אולם ביסודו של דבר, פעילות זו עמדה בסימן שמירת אי-השוויון המסורתי בין גברים לנשים, ואף העמקתו. היה בהתארגנות זו ניגוד קוטבי למגמה אשר דגלה בשחרור האשה

88 שם, שם.

89 שתי סקירות של 'ארגון אמהות עובדות' אשר נחתנות פירוט של הפעילות בשנים 1937-1938, ראה: 'סקירה על פעולות ארגון אמהות עובדות בחיפה', 15 ביוני 1937, ארכיון אבא חושי 6-3-20; מועצת פועלי תל-אביב-יפו, 'ארגון אמהות עובדות', מספרים (לעיל, הערה 74), עמ' 162-164.

כ'אדם שלם', כשותפה במכלול הפעילויות החברתיות. עצם הקשר עם תנועת העבודה נעשה על בסיס תפקידים חלקיים בלבד, המעוגנים בחלוקה המסורתית בין הגבר העובד והמפרנס לבין האשה הסועדת והמטפלת. עבודתה של האשה, על-פי חלוקה זו, כבר איננה אותה עבודה אנושית הנחשבת ליצירת ומשחררת. מכאן, שגם ההתארגנות המוצעת לא כללה נסיונות של יצירה עצמית שיתופית, אשר יכולה היתה להביא את הנשים אל מעבר למיתחם הנשי הקיים. להיפך, הפעילות אשר הציג 'ארגון אמהות עובדות' היתה מתוך המיתחם הנשי ובשמו, בתור אמהות ורעיות, וכדי להיות אמהות ורעיות טובות יותר — סועדות יותר, תומכות יותר ומחנכות יותר. זו כבר לא היתה קריאה למעורבות בכל תחומי החיים ולגילוי כוחותיה של האשה כ'אדם יוצר'; ומעל לכל כבר לא היתה זו התארגנות למען אותה מטרה אשר הינחתה את תנועת הפועלות בתחילתה — שותפות מלאה ביצירת חברה חדשה, שבהכרח תיצור גם יחסים חדשים בין גברים לנשים.

*

ראינו אפוא, כי לא היתה כאן התפתחות בלתי-נמנעת, גזורה מראש. העמקת אי-השוויון לא נבעה מטעמים אלה, אף לא היתה כאן גזירה ביולוגית הטבועה בגופה ו'בטבעה' של האשה,⁹⁰ ולא תהליך של שחיקה הכרחי ובלתי-נמנע של שאיפה לשינוי מהפכני, לשחרור ולשוויון.⁹¹ לפנינו סיפורם של נשים וגברים אשר ניסו לעצב את חייהם בתנאים חברתיים וכלכליים מסוימים, כשהם מושפעים מתנאים אלה ומנסים, מצידם, להשפיע עליהם ולשנותם.

לסיכום, נצביע על ארבעת הגורמים העיקריים, המסבירים מדוע לא חלה תמורה משמעותית במעמדה של האשה, למרות השאיפה לשינוי ונסיונות הפעולה הרבים והמגוונים. הגורם האחד נעוץ בתנאים הכלכליים. בתקופות גיאות, ועל אחת כמה וכמה בתקופות שפל, לא הורגש מחסור בכוח-עבודה יהודי. לפיכך, לא היה מניע חזק למוסדות הלאומיים או למוסדות ההסתדרות לסייע בשילובן של פועלות בכוח העבודה ולקידומן בתוכו. הגורם השני נובע מסדר העדיפויות של תנועת העבודה. בראש סולם העדיפויות עמדו 'בניין הארץ', וגיבוש תנועת העבודה כתנועה ריכוזית ובעלת עוצמה. שחרור האשה, שוויונה וקידומה לא נתפסו על-ידי מנהיגי ההסתדרות ומעצבי דרכה כחלק אינטגרלי של יעדים אלה. גורם שלישי נעוץ בקשיי תנועת הפועלות, אשר לא הצליחה ליהפך לתנועה רחבת-בסיס מסיכות עליהן עמדנו לעיל. חולשתה של תנועת הפועלות הגבילה את השפעתה בתוך תנועת העבודה, בעוד שאדישותה של זו האחרונה החלישה עוד יותר את יכולת הפעולה של תנועת הפועלות. וגורם אחרון — העמדות, האמונות וצורות החשיבה אשר רווחו בציבור הגברי, ובמידת-מה גם בזה הנשי, המשיכו לדבוק בחלוקה מסורתית בין תפקידי הגבר והאשה. החולשה הארגונית שיקפה עמדות אלה, אך גם נתנה להן חיזוק. הנצחת החלוקה המסורתית בין נשים לגברים, שעליה עמדנו במאמר זה, מעידה על כוחם של גורמים אלה, שתוך היוון הרדי ביניהם דחקו את הנשים לשולי הזירה החברתית.

90 טענה זו עומדת ביסוד הגישה הביור-סוציולוגית, על-פיה מנתחים טייגר ושפר את מעמדן של הנשים בקיבוץ בספרם: L. Tiger & J. Shepherd, *Women in the Kibbutz*, New York 1975

91 זו היא טענה מרכזית בניתוחו של ש"נ אייזנשטדט בספרו, החברה הישראלית, ירושלים תשכ"ז. דוגמה להצגה ברורה של גישה זו ראה שם, עמ' 38-39. גישה דומה בעיקרו של דבר, אך מוצגת בצורה מעודנת יותר, ניתן למצוא בספרם של ד' הורוביץ ומ' ליסק, מישוב למדינה, תל-אביב 1977, עמ' 218-219.